

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Ariana Kaseleht

**NÕUKOGUDEAEGNE ARHITEKTUUR MUINSUSKAITSEALADEL JA
SELLE VÄÄRTUSTAMINE TÄNAPÄEVAL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Riin Alatalu PhD

Tallinn 2023

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

1. käesolev bakalaureusetöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;
2. kõik bakalaureusetöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on bakalaureusetöö nõuetekohaselt viidatud.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva bakalaureusetöö koostamise ja selle sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui bakalaureusetöö autorile ja bakalaureusetöö varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- keelatud on käesoleva bakalaureusetöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

(kuupäev)

(bakalaureusetöö autori nimi ja allkiri)

Töö vastab bakalaureusetööle esitatud nõuetele:

(kuupäev)

(bakalaureusetöö juhendaja allkiri, akadeemiline või teaduskraad)

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Arhitektuur Eestis Nõukogude okupatsiooni ajal	4
1.1 Arhitektuurse keskkonna areng okupatsiooni algusaastatel	4
1.2 Sõjajärgne ehitus.....	5
1.3 Stalinistlik arhitektuur.....	8
1.4 Sulaaeg, modernistlik ja postmodernistlik arhitektuur.....	9
1.5 Muinsuskaitsealade loomine.....	10
2. Nõukogudeaegne arhitektuur muinsuskaitsealadel tänapäeval	14
2.1 Pärnu.....	16
2.2 Kuressaare.....	20
2.3 Tartu.....	24
2.4 Võru.....	27
3. Muinsuskaitsealade korraldus läbi aegade	30
3.1 Väärtused esimestes kaitsetsoonides.....	30
3.2 Taasiseseisvumiseaegsed muutused.....	32
Kokkuvõte	35
Summary	37
Kasutatud allikad	40
Lisad	46

Sissejuhatus

Käesolev bakalaureusetöö käsitleb nõukogudeaegset arhitektuuri Eesti linnade muinsuskaitsealadel, selle ajalugu ja nende väärtustamist tänapäeval. Hetkel on huvi nõukogudeaegse arhitektuuri ja monumentide vastu väga suur ning arvamusi selle kohta avaldatakse igat laadi. Päevakohasust lisab ka käimasolev muinsuskaitsealade kaitsekordade koostamine. Pärnu uus kaitsekord kehtestati 2023. aasta veebruaris¹, Kuressaare ja Tartu kaitsekordad on edastatud Kultuuriministeriumile menetlemiseks ning Võru kaitsekord läheb juunis avalikule väljapanekule. Ka uute kaitsekordade koostamist tutvustaval lehel ei pääse üle ega ümber nõukogudeaegsest kihistusest muinsuskaitsealadel mainides hruštšovkasid Tartus Jaani kiriku kõrval või Tallinnas Vene tänaval.

Antud töö eesmärk on luua kokkuvõtlik pilt nõukogude ajal valminud hoonestusest praegustel muinsuskaitsealadel ja uurida antud perioodi arhitektuuri väärtustamist muinsuskaitsealade kaitsekordade koostamise valguses.

Esmalt on koostatud ülevaade arhitektuuri muutustest ning põhimõtetest nõukogude ajal, et anda kontekst uute hoonete püstitamisele ajaloolises keskkonnas. Ülevaade on antud ehitustegevusest peale II maailmasõda, sh stalinistliku arhitektuuri tõus ja langus, modernistlik ja postmodernistlik arhitektuur. Samuti on käsitletud muinsuskaitsealade loomist 1960.-70. aastatel ja nende mõju uuele hoonestusele ning kaasnenud rekonstrueerimisi. Uute kaitsekordade koostamise käigus tehtud inventeerimiste alusel kaardistati nõukogudeaegne hoonestus muinsuskaitsealadel, neile määratud kaitsekategooriad ja väärtuste selgitused. Loodud tabelid on aluseks teisele peatükile kus analüüsitakse mil moel on tänapäeval nõukogudeaegset arhitektuuri muinsuskaitse poolt hinnatud. Sellega loodan vastata küsimustele: kuidas on varem nõukogudeaegset arhitektuuri muinsuskaitsealadel väärtustatud? Mis on selle tulem? Kuidas tänapäeval seda väärtustatakse?

Varasemalt on tehtud töid spetsiifilisemate teemade kohta antud ajaperioodil, näiteks nõukogudeaegse restaureerimisest, kindlast hoonetüübist või linnaosadest. Ka muinsuskaitsealadest ja nende ajaloost on koostatud mitmeid uurimusi, kuid pole täpsemalt lahatud nõukogudeaegse arhitektuuri väärtustamist tänapäeval.

Sooviksin tänada kõiki, kes käesoleva töö valmimisele kaasa aitasid. Eelkõige juhendajat Riin Alatalu, kes oli suureks toeks ja abiks. Triin Talki ja Tiina Pettaid kaitsekordade töömaterjalide, intervjuu ja suunitluste eest. Anni Martinit ja Egle Tamme intervjuude eest ning ka E. H. E. Liinarit.

¹ Vabariigi Valitsuse korraldus Pärnu muinsuskaitseala kaitsekord, 02. II 2023. Riigi Teataja III, 07. II 2023, 2.

1. Arhitektuur Eestis Nõukogude okupatsiooni ajal

1.1 Arhitektuurse keskkonna areng okupatsiooni algusaastatel

1940. aasta okupatsioon Eestis oli Nõukogude võimu ja stalinistlikule arhitektuurile ning linnaplaneerimise algus. Hoolimata sellest, et aasta aega kestnud Nõukogude okupatsiooni jooksul ei jõutud lühikese aja ja käimasoleva II maailmasõja tõttu suuri ehitustöid ega projekte ellu viia, alustati juba Eesti sovetiseerimisega. Näiteks alustati tänavate ümber nimetamist, anti välja sundmäärus pooleli olevate ehituste lõpetamiseks, reorganiseeriti projekteerimine ning koostati palju eelprojekte. Staliniseerimine jäi 1941–44 aasta Saksa okupatsiooni tõttu pooleli.²

Võrreldes 1940–41 aasta Nõukogude okupatsiooniajaga oli arhitektide arv sõja lõpuks veelgi vähenenud. Lisaks varasemalt ümberasunutele olid paljud nüüdseks põgenenud sõja ja uue Nõukogude võimu eest. Alles jäänud arhitektide seast eelistati neid, kes Saksa okupatsiooni ajal Venemaal olnud olid. Näiteks Harald Arman Tallinna linnavalitsusest, Tartu linnaarhitekt Voldemar Toppel ning Lorenz Haljak, Albrecht Kõuts ja Enn Kaar³. Arhitektide arvu suurendamiseks edutati eestiaegseid tehnikuid ja insenere arhitektideks, aga Eestisse saadeti tööle ka nõukogude arhitekte. Arhitektide puudust süvendas asjaolu, et enne II maailmasõda kadus Eestist arhitektiõpe tehnikahariduse reformimise käigus. Alates 1930. aastast ei võetud enam uusi arhitektuuritundengeid Tallinna Tehnikumis vastu ning vaatamata püüdlustele taasavada arhitektuuri eriala läbi 1930. aastate ei tehtud seda kuni 1945. aastani mil eriala avati Tallinna Polütehnilises Instituudis (TPI)⁴. Uus põlvkond arhitekte tuli esimeste lõpetajate näol peale 1950. aastate alguses. Õpe oli seal peamiselt insenerikeskne ning sealsete lõpetajate mõju domineeris Eesti arhitektuuris kuni 1970. aastate lõpuni.⁵

Arhitektuuri valdkonna suunamiseks moodustati 1944. aastal Eesti NSV Arhitektuuri Valitsus, mille juhataja oli kuni 1955. aastani Harald Arman, tema kõrval asetäitjaks samuti Venemaalt tulnud Voldemar Meigas. Laialdase võimuga Arhitektuuri Valitsus korraldas ka linnaplaneerimist ja selle alla kuulusid ka suuremate linnade peaarhitektide valitsused ja nende projekteerimisbürood.⁶

Sõjaaastatel jõuti ka ühe ehitusprojekti teostamiseni, milleks olid rahvakorterid (Ra-Ko) Tallinnas. Nende aluseks oli juba Eesti Vabariigi ajal alustatud arutluste ja ettevalmistustööde käigus loodud väikekorterite projekt. Nüüdseks oli vajadus elupinna jaoks kasvanud. 1940. aasta keskel asutatud

2 M. Kalm, Stalinismi esimene laine (1940–41). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013, lk 45.

3 M. Kalm, Saksa Okupatsioon (1941–44). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. lk 83.

4 K. Hallas-Murula. Riik ja arhitektuur. Konstantin Pärtis ehituspoliitika 1934–1940. Kunstiteaduslikke Uurimusi 2016, kd 25 (3/4), lk 125–126.

5 M. Kalm, Stalinismi teine laine (1941–48). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. lk 155–156.

6 Samas, lk 155.

Rahvakorterite Ehituskomitee ülesandeks oli varasemalt alustatud ehitamise organiseerimine lõpuni teha. Juba 1940. aasta sügisel alustati ehitustöödega⁷, kuid sõja tõttu kõike plaanitud ellu viia ei õnnestunud.⁸

Alar Kotli projekti järgi kerkisid Koplisse, Pelgulinna ja Lasnamäele pikemaks venitatud kahekorruselised kivitrepikojaga majad, mis olid nõ edasiarendus Tallinna tüüpi majadest. Erinevalt Tallinna tüüpi majadest oli kivitrepikoda kaetud laudisega ning korterid olid suuremad, kasutajasõbralikuma planeeringuga ja dušinurgaga korteris sees (varasemalt asus ühine vann sageli keldris). Tulemuseks oli nii väliselt kui sisemiselt moodsad, madala kelpkatuslega Põhjamaade hõngu majad. Korterid olid kahe- või kolmetoalised ja ühes suuruses ehk polnud olukorda kus majaomanikul on uhkem ja parem korter kui teistel elanikel. Rahvakorterite püstitamine andis uuele võimule lihtsa viisi demonstreerida, kuidas Nõukogude Liit rahva elutingimustest hoolib.⁹ Täna on hinnatud Pelgulinnas ja osa Koplis asuvad rahvakorterid miljööväärtslikeks aladeks.¹⁰

1.2 Sõjajärgne ehitus

Sõjale järgnesid taastamise aastad, mil asuti lahingutegevuse ja pommitamise kahjustusi likvideerima. Mitmel pool, sh vanalinnades tasandati varemed, et sinna peale haljasalad luua, sest taastamistööd ei suudetud ette võtta. Haljasalade loomist soodustas enne sõda populaarsust kogunud maastikuarhitektuuri elukutse ja Pätsi-aegne kodukaunistuskampaania ning selle raames rajatud puukoolid. Nüüdseks oli sealt võtta suured istikud ja varemetest saadud kive kasutati ära väikevormide tarbeks.¹¹

Varasemalt pooleli jäänud 1930. aastate hooned üritati valmis ehitada. Nii kerkisid 1940. aastate teisel poolel läinud kümnendi vaimus hooned. Muidugi tuli kohati projekte ka “uuendada”, näiteks Edgar Kuusiku esindustraditsionalistlik Ohvitseride Keskkogu kasiino ja pidusaal (projekt 1939) tuli Kuusikul ümber teha Töötava Rahva Kulturihooneks (valmis 1947, praegu Sakala tn 1 ja 3). Uue projektiga eemaldati kõik Eesti Vabariigi sõjaväele viitav sümbolika ning asendati see Nõukogude omaga.¹²

Üheks suurimaks sõjajärgseks projektiks oli Tallinna ajaloolises bastionaalvööndis paikneva Estonia teatrihoone (Armas Lindgren ja Wivi Lönn, 1909–13) taastamine. Arhitektuurikonkursi võitnud Alar Kotli projektide põhjal jõuti töödega lõpuni 1951. aastal. Teater taastati varasemast

7 Rahvakorterid kerkivad. – Esmaspäev: nädalalõpuleht, nr 37, 14 september 1940, <https://dea.digar.ee/article/esmaspaev/1940/09/14/14> (vaadatud 16 IV 2023).

8 K. Tarassova, Rahvakorteritega elamu Tallinnas elamutüübi kujunemine ja säästev areng. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia kunstikultuuri teaduskond, 2009, lk 5-7.

9 Samas5, lk 8-13.

10 Tallinna miljööalad ja väärtuslikud üksikobjektid, <https://gis.tallinn.ee/miljooalad/> (vaadatud 16 IV 2023).

11 M. Kalm, Stalinismi teine laine (1941–48). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. lk 156.

12 Samas, lk 156.

oluliselt uhkemana, eelnevalt juugendstiilis hoonele lisa Kotli klassitsistlike võtteid. 1947. aastal valmis Elmar Kitse, Evald Okase ja Richard Sagritsa koostöös suuremõõtmeline laemaal, mis teostati tellimustööna Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaks. Osa sõjajärgne Estonia dekoori eemaldati 1990. aastate destaliniseerimise käigus.¹³

Esimeste uusehitiste puhul oli samuti 1930. aastate Eesti ja Saksamaa arhitektuuri mõjutusi ja modernismi jätku. Okupatsiooni algusaastatel polnud võim kõigi uute liidetud maade üle veel nii tugev ja kergem oli jätkata juba tuttava ehitusstiiliga, eriti kui uus pakutav laad väga kutsuv ei olnud. Pealekauba oli küllaltki palju kohalike arhitekthe oma hariduse saanud Saksamaal või mujal riikides, kus Saksa arhitektuur tol ajal domineeris. Näiteks Peeter Tarvas kes projekteeris Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi hoone Tallinnas Gonsiori 29 (1946–50) ja Enn Kaare Teaduste Akadeemia instituutide hoone Tallinnas Estonia pst 7 (1948–53). Sõjajärgset modernismi ja selle eri suundadest tulenevaid võtteid sai kasutada pigem mitteesinduslikes kohtades. Näiteks Ott Puurau individuaalelamu Viljandis (1947–49) ja Anton Soansi Pühajärve tuberkuloosisanatoorium (1948–51).¹⁴

Sarnaselt kogu ülejäänud Euroopaga valitses sõjajärgsetel aastatel elamispinna puudus. Eriti karmilt oli seda tunda Eesti linnades, eriti vanalinnade säilinud kvartalites, kuhu maalt põgeneti ühismajandite eest ja Venemaalt tulid uued inimesed peale. Ainuüksi Tallinnas kasvas elanike arv viie aastaga ligi 100 000 võrra, Tallinna vanalinna elanike arvuks hinnati 15 000 inimest. Erinevalt Lääne-Euroopa riikidest kus industriaalne elamuehitus korterite kriisi kiiremini lahendas, arenes Nõukogude Liidus asi vaevaliselt. Ehitusmaterjalide valik ja saadavus oli piiratud, mehhaniseerimine ja ehituskorraldus olid algelised ning tööstuse taastamist peeti olulisemaks elamuehitusest.¹⁵

Vaatamata soositud kollektivistlikule eluviisile kasvas just Eesti NSV-s ühepereelamute arv kiiresti. 1940. aastate lõpust kuni 1960. aastate alguseni, mil suurte stalinistlike kortermajade ehitus aeglaselt kulges oli individuaalelamu püstitamine alternatiivseks viisiks kodu saamisel. Kuigi individuaalelamu ehitamisega kaasnesid suuremad kulud kui riigikorteriga siis seda soosisid riigi poolt eraldatud tasuta krundid, pikaajalised laenud ja generaalplaanid. Riigikorterite nappuse juures võis kaasneda arvamus, et nende saajad olid uue kontrolliva riikliku süsteemiga rahul.¹⁶

Kerkisid terved kvartalid ühise katuse- või ehitusjoonega maju üle Eestimaa, kuni 1963. aastani, mil krediidi andmine lõpetati ja paneelmajade ehitus hoo sisse sai. Kuigi individuaalelamud olid üheks lahenduseks elupinna puudusele oli nende ehitamine piirangutega ning selleks tuli läbi teha mitu

13 M. Kalm, Stalinismi teine laine (1941–48). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. lk 157.

14 Samas, lk 158–160.

15 Samas, lk 160–162.

16 M. Aavik, Sõjajärgne individuaalmaja: hoonetüübi areng ja säästev uuendamine, Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2014, lk 1.

etappi: ehituskruundi taotlemine, selle planeerimine, ehitusprojekti saamine (ja vajadusel selle kruudiga sidumine), projekti ekspertiis ja kinnitamine ning hoonestuslepingu sõlmimine. Ehitada võis vaid generaalplaanide järgi vastavates ehitusrajoonides, mis tihti olid juba varasemalt eramutega asustatud alade tihendamised või laiendamised. Planeerimiskavade järgi pandi kirja tänavate paiknemine, kruntide sihtotstarve, suurused ja täisehitusprotsent, sealhulgas ka hoonetüübid (nt viil- või lamekatusega ja rida- või üksikmajad).¹⁷

Projekti saamiseks oli kolm võimalust: tüüpprojekt, korduvkasutusprojekt või arhitektilt tellitud individuaalprojekt. Suures pildis valmis- ja individuaalprojektidel märkimismäärset vahet ei olnud kuna arhitektid kes neid tegid olid samad ning ka tüüpprojekte muudeti vastavalt vajadusele.¹⁸ Esimesed tüüpprojektide konkursid toimusid juba 1944. ja 1946. aastatel. Nagu eelnevalt mainitud, siis sõjajärgne arhitektuur, eriti just individuaalmajade puhul, võttis eeskuju 1920.–30. aastate saksapärasest traditsionalismist. Kõige varasemate projektide puhul on näha rehemajade inspiratsiooni.¹⁹ Püstitati ühekorruselisi, katusekorrusega ja kahekorruselisi maju, neist enim levinud oli viilkatusega katusekorrusega elamu. Tallinnas jäid 1940.–60. aastatel püstitatud individuaalelamud vanalinnast kaugemale aga väiksemates linnades, kus ka varasemalt oli elumaju linna keskmesse ehitatud tehti seda ka nüüd. Eriti hästi näeb seda kuurortlinnades nagu Kuressaare, Haapsalu ja Pärnu, isegi Tartu praeguse muinsuskaitseala sisse jäävad üksikud individuaalelamud 20. sajandist.

Kivielamutele lisaks ehitati ka hulgaliselt baraki laadseid puitkorterimaju, mis tänaseks suures osas lammutatud on. Soomest ja isegi Saksamaalt toodi kohale puidust elementmaju. Vaatamata klassivaba elukorralduse eesmärgist pakkuda kõigile elanikele samaväärseid elamistingimusi olenemata asukohast leidus siiski olulisi erandeid. Näiteks Edgar Velbri Teadlaste Maja Tallinnas (1946–54), kus kuuetoaliste korterite pindala ulatus 225m² suuruseni, samas kui keskmine kahetoaline korteri suurus oli kuni 50m². Lisaks suurusele uhkustasid selle maja korterid kabineti, teenijatetoaga köögi kõrval ja köögirepi ning eraldi autojuhtidele mõeldud väikekorteritega. Kesklinnas Rävola puiesteel paiknev elamu oli ka tänavalt vaadates kohaltult suur kõrgudes varemeis linna keskel. Kentmanni tänava poolse tiiva korterid jaotati ehituse ajal pooleks ning lõpuks muutusid ka selles majas osad korterid ühiskorteriteks. Ühiskorterid ehk mitu perekonda ühes korteris elamas sai normaalsuseks mis hakkas vähenema alles 1960. aastatel kui elamuehitus kõvasti suurenes.²⁰

17 M. Aavik, Sõjajärgne individuaalmaja, lk 1–3.

18 Samas, lk 4.

19 Samas, lk 8–9.

20 M. Kalm, Stalinismi teine laine (1941–48)..., lk 158–160.

1.3 *Stalinistlik arhitektuur*

Algselt nimetati seda arhitektuuri stiili sotsialistlikuks realismiks, mis kombineeris monumentaalsuse, uusklassitsistliku arhitektuuri ja nõukogude sümboolika elemendid. Tulemuseks on suurejoonelised, nõukogude sümboolikaga kaunistatud, kõrgete lagedega, suurte uste ja akendega ning tihti sammastega hooned, mille ülesanne oli Nõukogude riigi ideoloogiat visuaalselt levitada ja seeläbi võimu süvendada. Majade jaoks olid suured ideed ja plaanid olemas, kuid sõjajärgse vaesuse tõttu hakati neist teostama väheseid. Võrreldes mujal Nõukogude Liidus valminud stalinistliku arhitektuuriga jääb Eestis ehitatu alla monumentaalsuses ja dekoorikülluses. Suurimad kompleksid valmisid Sillamäel ja Kohtla-Järvel, kuid ka väiksemad hoonegrupid on oma massiivsuse ja silmapaistva dekooriga mõjuka linnapildis.²¹

Stalinistlik arhitektuur sai Nõukogude Liidus alguse 1930. aastatel, Eesti arhitektuuris hakkab see rohkem pead tõstma 1950. aastate I poolel. EK(b)P KK 1950. aasta VIII pleeniumile järgnevalt visati ENSV Arhitektide Liidust välja Edgar Kuusik ja Jaan Kudevita ja paljud teised arhitektid ning esimehe kohal Alar Kotli vahetati välja Venemaa eestlase Otto Keppega. Eesmärgiks oli lahti saada võimu kohtadel olevatest nn eestiaegsetest inimestest ja asendada nad kuulekate, võimu ettekirjutusi järgivate Nõukogude Liidust pärinenud isikutega.²²

Küüditamisejärgses hirmus projekteeriti üleliidulisi eeskujusid järgivaid hooneid. Sel perioodil lõpetatud sõja eel alustatud hooned said endale dekooriküllased ümberkujundused, näiteks Tallinna Raadiomaja (1939–1952, E. Lohk ja G. Šumovski) ja Tallinna lennujaam (1939–1955, R. Koolmar, A. Jürvetson ja P. Koido). Üheks oluliseks motiiviks olid tornhooned, mille eeskujuks olid seitse 1946–1957. aastatel valminud pilvelõhkujat Moskvast (planeeritud oli kaheksa). Tallinnas on ainus ehitatud stalinistlik tornmaja Tartu mnt 24–32, Lastekodu 3 ja 5 asukohal osa Dvigateli tehase elamukvartal (valminud 1957. aastal). Tallinna vanalinnas asuv Kino Sõprus (1951–55, A. Volberg, P. Tarvas ja M. Oselen) ja Niguliste 2 (I. Laasi 1952) on üheks näiteks stalinistlikust arhitektuurist muinsuskaitsealal. Kino Sõprus on asetatud pommitamise käigus hävinenud ehitiste asemele, siiski ajaloolist tänavajoont muutes, kus kuueharulisel teeristil moodustub kino ees väljak, et ikka kogu hoonet koos sammastikusega näha oleks.²³

Elamuehituse võib laialdaselt jagada kaheks: väiksemad, kuni kahe korruse ja reeglina ühe trepikojaga majad ning suuremad kolme kuni neljakorruselised, mitme trepikojaga majad. Enamasti oli tegu krohvitud kivihoonetega, kuid ehitati ka üksikuid puitsõrestikmaju mille fassaadi kattis laudis või krohv. Puitsõrestikust ja laudisega kaetud majad on varasemad ja tihti üleliiduliste

21 L. Välja, Stalinistlik maja. Kortermaja tüübid ja säästev uuendamine, Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2012, lk 2.

22 M. Kalm, Stalinismi kolmas laine (1949 – 55). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. lk 212–214.

23 Samas, lk 214–217.

tüüpprojektide järgi valminud ning neil puudus klassikaline stalinistliku arhitektuuriga seostuv ilme.²⁴ Nagu eelnevalt välja toodud, siis võrreldes ülejäänud Nõukogude Liiduga olid stalinistlikud hooned Eestis tagasihoidlikumad ning ka riigisiselt on võimalik eristada esinduslikumad ja dekooririkkamad stiili esindajad väiksematest ja vähem silmapaistvamatest ehitistest. Viimaste puhul puudub tihti nõukogude sümboolika fassaadil, aga stalinistlikule arhitektuurile viitab lisaks maja raskepärasele ilmele ka näiteks terrasiitkrohvi või klombitud paekivi sokkel (mõnikord ka terve esimene korrus), hulknurksed erkerid, kolmnurkfrontoonid, väiksed metallpiiretega rõdud ning rõhutatud karniis. Uhkemad hooned paiknesid peatänavate ääres ning kvartalisemisest hooned olid lihtsama lahendusega.²⁵ Stalinistliku arhitektuuri leidub kõigis töös käsitletud linnades, kõige enam sellest näiteid Pärnu ja Võru muinsuskaitsealadel.

1.4 Sulaaeg, modernistlik ja postmodernistlik arhitektuur

Peale Stalini surma 1953. aastal hakkasid toimuma muutused nõukogude ühiskonnas ja arhitektuuris. Sulaks nimetatud Hruštšovi juhtimisajal tuli 1955. aastal välja kommunistliku partei määrus “Liialduste likvideerimisest projekteerimise alal ja ehitustegevuses” mis taunis kaunistustega ehitustöö koormamist ning seati suund rahvusvaheliku modernismi poole.²⁶ Kuna aeglaselt valminud stalinistlike hoonetega ei olnud rahuldatud sõjapurustuste järgseid puudusi siis hakati nüüd nendega tõsisemalt tegelema.

Hruštšov seadis eesmärgiks jõuda elustandardis USA-st ette, elamuehitus laienes suurematest keskustest üle kogu Eesti. Esimesed suljaaja kortermajad kerkisid lihtsustatud versioonis. Dekoorivaesele tööstuslikule ehitusele üleminek soosis insenere ning arhitektid jäi tahaplaanile.²⁷ Saabus tüüpprojektide hiilgeaeg, neid tehti igale hoonetüübile kuid just kortermajad on need, mida enim ehitati ning mida tänapäeval tüüpprojekterimisega seostatakse. Kõige levinum on Eesti Projektis loodud tüüpseeria 1-317 (M. Port, R. Urb, R. Liiberg, Ü. Ellandi, O. Sammal, 1956-58), mille järgi püstitati 2-5 korruseliseid kortermaju.²⁸ Hilisemalt sai see ajastu järgi nimeks hruštšovka, mida nüüdseks leidub pea igas vanalinnas, ka kõigis töös lähemalt uuritavates linnades ning mis on mõjutanud muinsuskaitsealade algset loomist ja kaitsekordade uuendamist tänapäeval.

Sarnaselt nõukogude okupatsiooni algusaastatele tekkis ka sulajal olukord, kus uues arhitektuuristiilis veel selgusele polnud jõutud ja nii valmisidki 1950. aastate lõpul uuseestiaegsed majad. Ka töös käsitletus olevatel muinsuskaitsealadel on mitmeidki hooneid, mis ehitusaastatelt kuuluvad nõukogudeperioodi kuid stiililiselt meenutavad pigem vabariigiaegset arhitektuuri.

24 L. Välja, Stalinistlik maja, lk 5-6.

25 Samas, lk 8–12.

26 M. Kalm, Eesti arhitektuuri 100 aastat. Tallinn, Post Factum, 2018, lk 91.

27 M. Kalm, Sulaaeg. Sõjajärgne modernism. Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. lk 415–416.

28 Samas, lk 427–429.

Samalaadsete tüüpprojektide põhja ehitatud kortermajade kõrval paitsid silma üksikud omapäraste vormidega erilised ühiskondlikud hooned.²⁹

1960. aastate arhitektuuri üheks põhimõtteks oli julgete vormidega hoone paigutamine maastiku reljeefi järgides. Mis eristub stalinistlikest ehitistest, kus rõhk oli hoonel ja mitte selle suhestumisel maastikuga. Eriti hästi näeb seda maastikuarhitektuuri tasutaga Valve Pormeistri loomingus, kelle kavandatud hooneid leiab ka Pärnu muinsuskaitsealalt (Hospidali tn 20 ja Ringi tn 10). Kümnenndi tunnusteks on veel lennukad varikatused, asümmeetrilisus ja dünaamilised vormid. Materjalideks kasutatakse väga palju tellist ja puitu tuues sisse looduslähedust.³⁰

1970. aastate arhitektuuri eristavad sirged jooned ja suured klaaspinnad. Prooviti jäljendada välismaistes ajakirjades nähtut, mis tuli väga omamoodi välja. Eestis saadavad materjalid ja ehitustehnikad olid teistsugused ning arhitektid pidid asjale loominguliselt lähenema. Näiteks Tallinna raadiomaja (1972, A. Egis ja J. Jaama) mille puhul kasutati metalltarindite assemel ribifassaadi saavutamiseks hoopis betoonribisid. Samuti välismaa arhitektist inspireeritud oli Mies van der Rohe rahvusgalerii (1968) eeskujul massiivse katuseplaadi motiiv. Siinseks vasteks oli puitfermide kasutamine, mille ette fassaadile pandi tumedaks peitsitud laudadest täisnurkne eenduv serv. Karniisiarhitektuuri nime all tuntud stiilis on näiteks Võru „Rannatare“ hoone (L. Uibo.)³¹

1.5 Muinsuskaitsealade loomine

Linnaehituslikult iseloomustab Eesti 20. sajandi teist poolt (vanalinnade) suuremahulised ja ambitsioonikad ümberplaneeringud. Generaalplaanid olid suuremahulised ja laia haardega mille tulemuseks olid ebareaalsed planeeringud mille teostamiseni jõuti osaliselt või üldse mitte. Näiteks Viljandi kohta tehti nõukogude võimu esimesel kümnenndil neli generaalplaani, kuid ühtki neist ellu ei viidud. Pärnus valminud esindusväljak oli mõistmatult suur väikese linna jaoks omal ajal ja on seda ka praegu. Alale (Vaasa park, Keskvälja ja Pikk tn) kasutuse leidmiseks korraldas Pärnu Linnavalitsus arhitektuurivõistluse 2020. aastal eesmärgiga võidutöö realiseerida, kuna aga võidutöö teostamine oleks vajanud uut detailplaneeringut ja ettenähtust suuremat maksumust siis otsustati sellest loobuda³². Nõukogudeaegse linnaplaneerimise suurim jälg vanalinnades on lammutatud (ajaloolised) hooned, mis planeeringute järgi oleks ette jäänud tänavate laiendamisele või uue hoonestuse ehitamisele. Enne 1960.–1970. aastatel kaitsetsoonide moodustamist jõuti vanalinnadesse (sh antud töös käsitusel olevates linnades) ehitada kortermaju ning kultuuri- ja

29 M. Kalm, Sulaaeg. Sõjajärgne modernism. Arhitektuur, lk 415–418.

30 M. Kalm, Eesti arhitektuuri 100 aastat, lk 93–97.

31 Samas, lk 101–104.

32 H. Eessalu, Pärnu linnaarhitekt: Keskväljaku arhitektuurivõistlusest ehk alati ei lähe nii nagu plaanitud, Pärnu pressiteated, 21. XII 2021, <https://parnu.ee/uudised/uudised-koik/4755-paermu-linnaarhitekt-keskvaeljaku-arhitektuurivoistlusest-ehk-alati-ei-lahe-nii-nagu-plaanitud> (vaadatud 9. IV 2023).

kaubamaju. Linnaplaneerimine ning ehitus on alati olnud muutuses vastavalt valitsevale võimule ja ideoloogiale, kuid nüüd mil ajaloolise pärandi kaitsele ka rahvusvaheliselt suuremat tähelepanu pöörditi, avanes võimalus vanalinnade säilitamiseks läbi kaitsetsoonide moodustamise.³³ Siinkohal tasub selgituseks mainida, et nõukogudeaegses seadusandluses on kasutusel mõisted kaitsetsoon ja (ehitustegevuse) reguleerimistsoon, mis tänapäeval oleks vastavalt muinsuskaitseala ja kaitsevöönd. Esimest korda defineeritakse muinsuskaitsealast kaitseala ministrite nõukogu 1949. aastal välja antud määruses kus kuulutatakse: „Erilise teadusliku, ajaloolise või kunstilise tähtsusega kompleksiselooga kultuurimälestusmärke võidakse Eesti NSV Ministrite Nõukogu otsusel kuulutada kaitsealadeks, mis kuuluvad kaitse alla Eesti NSV Valitsuse poolt iga üksiku kaitseala kohta antava põhimääruse alusel.“³⁴ Juba 1947. aastal moodustati kaks kaitseala: Tallinnas ja Narvas, kuid täpsemaid säilinuid dokumente selle kohta napib ning 1964. aastal olid mõlemad linnad ENSV mälestiste nimekirjast kadunud. Muinsuskaitse osakond püüdis Narva linnavõimude vanalinna varemete lammutamist takistada ja nõudis hoonete taastamist, kuid tulutult.³⁵

1966. aastal kehtestati Tallinna vanalinna kaitsetsoon³⁶, enne seda oli vanalinna väärtustamine ning sellest tulenevalt ka linnaplaneerimine pigem kaitse all olevate üksikobjektide keskne. Hooned olidki eraldi väärtusteks, mitte ajalooliste tänavate ja hoonete kompleks, mille vanalinn moodustas. 1956. aasta määruses laitis ministrite nõukogu Tartu, Haapsalu, Tallinna, Põltsamaa ja Türi täitevkomiteesid ebarahuldava mälestiste kaitse tõttu. Tallinna vanalinna kui ühtse tervikuna käsitlemise esimeseks märgiks oli 1959. aastal Tallinna Arhitektuuri Mälestusmärkide Kaitse Inspektsiooni (TAMKI) tellimus Teadusliku Restaureerimise Töökojale (TRT) koostada Tallinna vanalinna kui terviku rekonstrueerimisplaani lähteülesanne. Töö pidi sisaldama kirjeldust hetkeolukorrast ning hinnangut hoonete ajaloolise ja kunstilise väärtuste kohta. Moodustatud töögrupp kuulusid arhitektid Rein Zobel ja Teddy Böckler, kunstiteadlane Helmi Üprus ja peainsener Heino Uuetalu. Uurimisprojekti mahu tõttu olid kaasatud ka paljud teised riiklikud instituudid.³⁷

1967. aastal tegi TRT (alates 1968. aastast Vabariiklik Restaureerimisvalitsus ehk VRV) esimesed ettepanekud kaitsetsoonide loomiseks ka teistes linnades. Eeltööd selle jaoks viidi läbi 1967-1970. aastal, peamiselt VRV eestvedamisel. Võrreldes Tallinna keskaegse vanalinnaga rõhuti teiste

33 L. Hansar, Linnast muinsuskaitsealaks. Linnachituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil. Doktoritöö, Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskond, Tallinn, 2010, lk 139–145.

34 ENSV Ministrite Nõukogu määrus Kultuurimälestiste kaitse parandamise abinõude kohta. – Eesti NSV Teataja 28. II 1949, nr 7.

35 R. Alatalu, Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti NSV-s. Linnasüdamete säilitamine totaalkaitse meetodil, Kunstiteaduslikke Uurimusi 2009, kd 18 (3/4), lk 81–84.

36 Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus nr 256 Tallinna vanalinna riikliku kaitsetsooni loomise kohta. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 2. VIII 1966, nr 37.

37 R. Alatalu, Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti NSV-s, lk 84–87.

linnade puhul lisaks väljakujunenud tänavatevõrgule ka hilisemale, 18.–19. sajandi arhitektuurile. Ministrite nõukogule esitati uute linnade kaitse alla võtmist teadlikult kõige meeldivama nurga alt, et liialt kaitseala sisule tähelepanu ei pöörataks. 1973. aastal kehtestati Tartu, Pärnu, Paide, Viljandi, Rakvere, Võru, Kuressaare, Haapsalu ja Lihula vanalinna kaitsetsoonide põhimäärus. Kuigi ametlikult vastutasid kohaliku kultuuripärandi eest ka vastava rajooni täitevkomiteed siis kaitsetsoonide koostamisel kohalike ei kaasatud.³⁸

Järgmisena jõuti kaitse aluste linnatuumikute, nüüd siis muinsuskaitsealade, täiendamiseni alles 1990. aastate keskel peale taasiseseisvumist. 1995. aastal kinnitati põhimäärused Tallinna, Tartu, Pärnu, Võru, Paide, Viljandi, Kuressaare muinsuskaitsealade kohta ning kaitse alla võeti ka Valga linnatuumik^{39,40,41}. Rakvere, Haapsalu ja Lihula uued põhimäärused kinnitati 1997. aastal^{42,43,44}.

Muinsuskaitsealaid uuendati 21. sajandi alguses. Esimesena kinnitati uus põhimäärus Tallinna muinsuskaitsealale 2003. aastal; Tartu, Viljandi ja Kuressaare kinnitati 2004. aastal^{45,46,47}; Paide ja Haapsalu 2005. aastal^{48,49} ning Valga, Võru, Lihula, Rakvere ja Pärnu 2006. aastal.^{50,51,52,53,54}

1987. aastal võeti kaitse alla maastikukaitsekeskne Rebala muinsuskaitseala. Erinevalt teistest muinsuskaitsealadest tegeleb see looduse ja inimese kooselu tekkel kujunenud kultuurmaastiku, sh kultuurimälestiste ja loodusobjektide ning alal(e) avanevate vaadete kaitsega.

38 R. Alatalu, Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti NSV-s, lk 89–90.

39 Vabariigi Valitsuse määrus Tallinna Vanalinna muinsuskaitseala ja Valga linnatuumiku muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 27. II 1995. Riigi Teataja I, 1995, 24, 339.

40 Vabariigi Valitsuse määrus Tartu, Pärnu, Võru ja Paide vanalinna muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 21. III 1995. Riigi Teataja I, 1995, 37, 472.

41 Vabariigi Valitsuse määrus Viljandi ja Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 31. III 1995. Riigi Teataja I, 1995, 38, 508.

42 Vabariigi Valitsuse määrus Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimääruse, piiri ja kaitsevööndi piiri kinnitamine, 16. IX 1997. Riigi Teataja I, 1997, 69, 1125.

43 Vabariigi Valitsuse määrus Rakvere vanalinna muinsuskaitseala põhimääruse, piiri ja kaitsevööndi piiri kinnitamine, 01. VII 1997. Riigi Teataja I, 1997, 53, 841.

44 Vabariigi Valitsuse määrus Lihula vanima asustuse muinsuskaitseala põhimääruse, piiri ja kaitsevööndi piiri kinnitamine, 23. XII 1997. Riigi Teataja I, 1998, 1, 3.

45 Vabariigi Valitsuse määrus Tallinna vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 20. V 2003, Riigi Teataja I, 2003, 44, 303.

46 Vabariigi Valitsuse määrus Viljandi vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 17. VI 2004, Riigi Teataja I, 2004, 50, 352.

47 Vabariigi Valitsuse määrus Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 17. VI 2004, Riigi Teataja I, 2004, 50, 353.

48 Vabariigi Valitsuse määrus Paide vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 14. VII 2005, Riigi Teataja I, 2005, 42, 341.

49 Vabariigi Valitsuse määrus Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 14. VII 2005, Riigi Teataja I, 2005, 42, 340.

50 Vabariigi Valitsuse määrus Valga vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 23. I 2006, Riigi Teataja I, 2006, 5, 24.

51 Vabariigi Valitsuse määrus Võru vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 16. II 2006, Riigi Teataja I, 2006, 10, 68.

52 Vabariigi Valitsuse määrus Lihula vanima asustuse muinsuskaitseala põhimäärus, 05. IX 2006, Riigi Teataja I, 2006, 40, 302.

53 Vabariigi Valitsuse määrus Rakvere vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 09. III 2006, Riigi Teataja I, 2006, 13, 95.

54 Vabariigi Valitsuse määrus Pärnu vanalinna ja kuurordi muinsuskaitseala põhimäärus, 06. II 2006, Riigi Teataja I, 2006, 9, 49.

Taasiseseisvumisjärgselt uuendati kaitseala määrust 1998. ning 2016. aastal^{55,56}. Samuti koostatakse ka sellele hetkel uut kaitsekorda⁵⁷. Käesolevas töös Rebala kaitseala ei käsitleta kuna tegu pole arhitektuuri ja linnakeskse kaitsealaga.

Koos kaitsealade moodustamisega hakati rohkem tegelema hoonete restaureerimise ja sõjas kadunud ajaloolise linnapildi taastamisega. Täpsemalt jääb hoonete rekonstrueerimine ja koopiaarhitektuur 1975.–1985. aastatesse, mil keskenduti hoone funktsionaalsusele (vaja oli tagada uus kasutusviis natsionaliseeritud ja nüüd tühjalt seisvatele hoonetele). Stiililise restaureerimisega viidi hoone tagasi kindlasse ajastusse. Töid käsitleti pigem kui esteetilise tervikut taastava tegevusena.⁵⁸ Lisaks Pärnule ja Kuressaarele tehti rekonstrueerimistöid ka teistes linnades, eelkõige linnustes, mõisates ja esinduslikemas vanalinna hoonetes.

55 Vabariigi Valitsuse määrus Rebala muinsuskaitseala põhimääruse ja piiri kinnitamine, 10. II 1998. Riigi Teataja I, 1998, 17, 270.

56 Vabariigi Valitsuse määrus Rebala muinsuskaitseala põhimäärus, 11. II 2016. Riigi Teataja I, 16.02.2016, 7.

57 Rebala muinsuskaitseala kaitsekorra koostamine - <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/ameti-tegevus/muinsuskaitsealade-kaitsekorralduskavade-koostamine/rebala-muinsuskaitseala> (vaadatud 16. V 2023).

58 K. Kodres, Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika, tegevuspraktika. – Eesti kunsti ajalugu 6/II: 1940–1991. Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 415–418.

2. Nõukogudeaegne arhitektuur muinsuskaitsealadel tänapäeval

Muinsuskaitsealadele uute kaitsekordade koostamine sai alguse 2019. aastal kehtima hakanud uue muinsuskaitseaduse järgselt, mille põhjal koostatakse uued kaitsekorrad kõigile 12 muinsuskaitsealale, valmimistähtjaks oli määratud hiljemalt 2023. aasta kevad. Eesmärgiks on luua täpsemad ja paindlikumad kaitsekorrad, mis osade hoonete puhul tähendab väiksemaid piiranguid ja vähem kooskõlastusi. Protsessi alustatakse inventeerimisest, mis hõlmab endas iga muinsuskaitsealal asuva hoone hindamist paikvaatluse, lühikirjelduse ja ajaloolise ülevaate põhjal. Tulemiks on inventeerimistabel kus on kõigile ehitistele tehtud kaitsekategooria ettepanek ja selle põhjendus.⁵⁹ Hooned on jaotatud vastavalt Kultuuriministri määrusele „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ kolme väärtusklassi:

- 1) A-kaitsekategooria;
- 2) B-kaitsekategooria;
- 3) C-kaitsekategooria.

A-kaitsekategooriasse kuuluv ehitis on vastavalt määrusele:

- 1) muinsuskaitseala või selle arengut iseloomustav ja/või selle ehitustraditsiooni kujundanud ja/või silmapaistva mõjuga väga väärtuslik ehitis. Kaitsekategooria määramisel võib arvestada arhitektuuriväärtust, linnaehituslikku mõju või kuulumist linnaehituslikku tervikusse, vanust, haruldust, tüüpilisust, autentsust ja sümboolset tähendust;
- 2) säilinud koos ehitusaegse ja põhimahus algupärase interjööri ja/või hilisema arhitektuuriajalooliselt silmapaistva interjööri. Tööstushoone puhul on säilinud funktsioonile vastav algupärane sisseseade. Läbi uurimata, minimaalsete varasemate sekkumistega ning vähese olemasoleva teabega ajalooline ehitis, mille muude väärtuste kumulatiivsus võimaldab eeldada interjööri väärtuslikkust.

B-kaitsekategooriasse kuuluv ehitis on muinsuskaitseala iseloomustav ja/või selle ehitustraditsiooni kujundanud ja/või selle arengut mõjutanud ja/või silmapaistva mõjuga ehitis. Kaitsekategooria määramisel arvestatakse arhitektuuriväärtust, linnaehituslikku mõju, vanust, haruldust, tüüpilisust, autentsust ja sümboolset tähendust.

C-kaitsekategooriasse kuuluv ehitis on muinsuskaitsealal asuv ehitis, mis ei vasta käesoleva paragrahvi lõigetes 2 ja 3 kirjeldatud kriteeriumidele.⁶⁰

59 Muinsuskaitsealade kaitsekordade koostamine - <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/uuedkaitsekorrad> (vaadatud 23. I 2023).

60 Kultuuriministri määrus - <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007> (vaadatud 23. I 2023).

Käsitlusele tulevad lähemalt Pärnu, Kuressaare ja Tartu muinsuskaitsealad, kuna nende puhul on hetkel uute kaitsekordade koostamisega kõige kaugemale jõutud. Samuti Võru muinsuskaitseala uue kaitsekorra koostamine, mis töö koostamise ajal valmimas on. Kaardistamise eesmärgiks on välja selgitada täpsemalt kui suure osa moodustavad nõukogudeaegsed ehitised iga linna muinsuskaitseala hoonestusest. Sellest järgnevalt vaadati, mis kaitsekategooria neile on määratud uute kaitsekordade loomisel. Antud tulemusi saab mitmeti võrrelda:

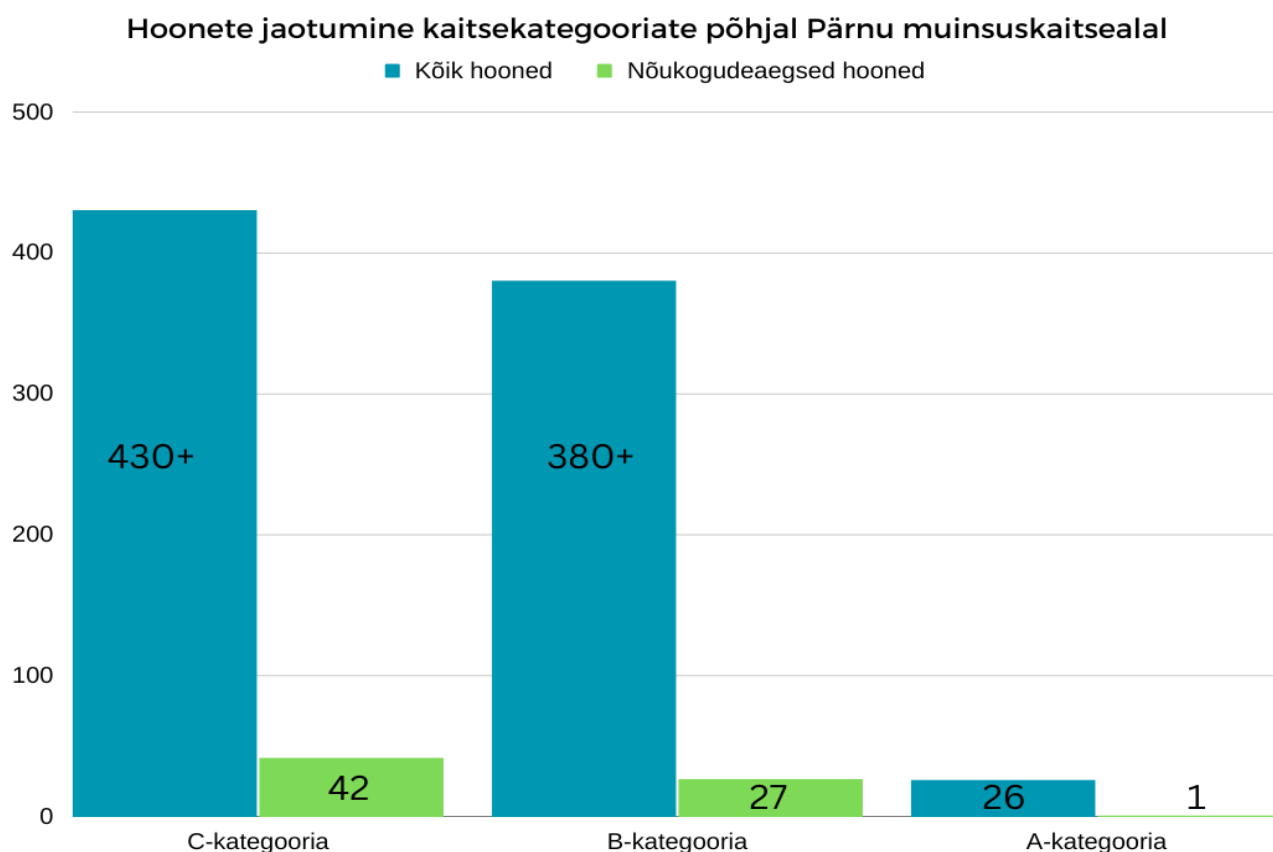
1. Nõukogude perioodi üleselt, kas leidub erinevusi näiteks stalinistliku ja modernistliku, autori arhitektuuri ja tüüpprojektide hoonestuse hindamisel?
2. Kas ja kuidas erineb nõukogudeaegse arhitektuuri hindamine sellest varasema ja hilisema arhitektuuri hindamisest?
3. Kas leidub leidub märgatavat erisust olenevalt linnast nõukogude arhitektuuri väärtustamise ja säilitamise koha pealt?

Nõukogudeaegseid hooneid kokku lugedes ei võeta arvesse väiksemaid abihooneid (alajaamad, garaažid, kuurid jne), väljaarvatud juhtudel, kui ehitised on inventeerimise käigus hinnatud kaitsekategooriasse A või B. Tulemuste põhjal koostati tabelid vastavalt linnale ja pakutud kaitsekategooriatele, et luua alus edasiseks analüüsiks. Tabelis on eraldi lahtrid enimlevinud hoonetüüpide/omaduste kohta, millega hooneid kategoriseerida, et näha millist laadi hooneid on enim väärtustatud. Need on jaotatud järgmiselt: stalinistlik, tüüpprojekt, koopia/pseudoajalooline, ajastu uusarhitektuur (hõlmab endas modernistliku ja postmodernistliku arhitektuuri) ja arhitektihoone ehk tuntud arhitektile omistatav looming. Pärnu ja Kuressaare puhul on eraldi välja toodud ka kuurortlinnale omased hooned. Stiililised kategooriad nagu stalinistlik, ajastu uusarhitektuur ja koopia/pseudoajalooline on välja toodud selleks, et luua selgust täpselt millist arhitektuuri muinsuskaitsealadel väärtuslikuks hindame, kas seda mis imiteerib midagi vanemat või hoopis uut ja moodsat? Tüüpprojekti märkimisel on eesmärgiks näha, kas ka nõukogude perioodi tüüparhitektuuri väärtustatakse, nagu seda tehakse varasemate perioodide puhul (näiteks klassitsistlikule arhitektuurile omased tüüplahendused või Lenderi ja Tallinna stiilis majad, mille jaoks mitmeid miljööväärtuslikke alasid moodustatud on). Arhitektihoone kategooria mõtteks on leida seost, eriti just modernistliku ja postmodernistliku arhitektuuri puhul, mil määral on väärtuslikuks hinnatud hooneid nõ iseseisvalt ja millal on seda tehtud just arhitekti loominguga (teadmise) tõttu.

Koostatud tabelid on töö lõpus Lisa 1-8.

2.1 Pärnu

Pärnu muinsuskaitsealal asub 2021. aasta inventeerimise seisuga umbes 70 nõukogudeaegset hoonet, neist 27 puhul on ettepanekuks kaitsekategooria B ning A kategooria vääriliseks hinnati üks hoone (Illustratsioon 1). Kogu käsitletava ala peale kokku oli üle 380 hoonet või hooneosa, mille puhul oli ettepanekuks määrata need B-kaitsekategooriasse ja üle 430 hoonet või hooneosa, mille puhul selleks oli C-kaitsekategooria. A-kaitsekategooriasse määrati 26 hoonet.^{61,62}

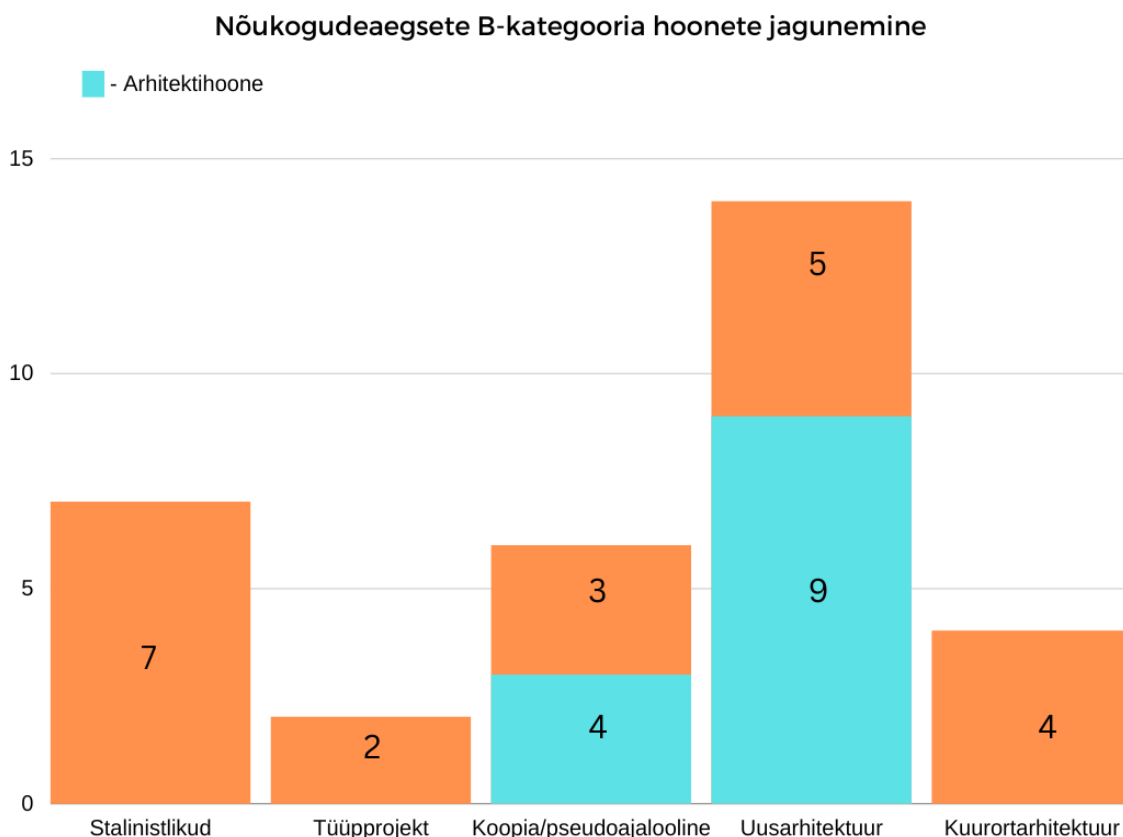
Illustratsioon 1

Pärnus on nõukogude perioodist kokku 28 hoonet, sealhulgas kolm hoonet mille puhul on sama väärtus antud ka kaasnevale abihoonetele (garaaž, kuur). Enamuse neist moodustab 1960.–80. aastatel valminud modernistlike ja postmodernistlike sugemetega hooned, mida on kokku 14. Neist üheksa puhul on tegemist tuntud arhitektide töödega, ülejäänud iseseisvalt hoone silmapaistva arhitektuuriga B-kaitsekategooriasse jõudnuteks on kaks eramut (Pärna tn 7 ja Rimmelga tn 1) ja kaks kioskit (Rüütli tn 12 ja Ringi tn 48). Kokku 14 hoonet on projekteeritud tuntud arhitektide poolt ning seitse hoonet on stalinistliku arhitektuuri esindajad. Seitse ehitist on stiililiselt

61 T. Talk jt, Pärnu muinsuskaitseala inventeerimise lõpparuanne, Muinsuskaitseamet 2019–2021, lk 6-9.

62 Pärnu kaitsekorra koostamise tööversioon: Pärnu kaitsekategooriate tabel 30.04.2021.

varasemaid hooneid imiteerivad, mille puhul on visuaalselt tegu nõukogudeajale eelnevate majadega. Selle põhjal võiks väita, et 27 hoone asemel on tinglikult vaid 20 hoonet Pärnu B kaitsekategoorias, mis on ajastule iseloomulike uusehitiste näiteks nõukogude ajast. (Illustratsioon 2)

Illustratsioon 2

Stalinistlike hoonete puhul on väärtuslikuks hinnatud enim kortermaju (viis tükki) ning üks büroohoone ja üks elamu-ärihoone. Üksikud stalinistlikud hooned on ka C-kategoorias, need kõik on kortermajad. Lisaks stalinistlikele kortermajadele on väärtust leitud ka kahe hilisema (1969. ja 1977. aasta hooned) korterelamu puhul, mõlemal on arhitekt teada. Nõukogudeajale omaseid tüüpprojekte leiab väärtuslikumast kaitsekategooriast vaid ühe. Selleks on 1967. aastal Endla teater Keskväljaku tänaval, mis on tehtud kohandatud teater-kultuurimaja tüüplahenduse järgi, arhitektiks Ilmar Laasi. Eramuid B-kategoorias on kaks – funktsionalistlike sugemetega Pärna tn 7 (1961. aasta) ja Rimmelga tn 1 (1957. aasta). Need hooned on heas korras ja hästi säilinud näited ajastule omasest individuaalelamutest.

Lisaks elamutele ja büroohonetele on välja toodud ka ühiskondlikke hooneid (nt Esplanaadi tn 42a) ja väikevorme (kioskid Rüütli tn 12 ja Ringi tn 48). Üksik A-kaitsekategooriasse sattunud hoone on Kuninga tn 18, mis on näide nõukogude aegsest restaureerimisest. Tegemist on algselt 17. sajandi kivist eramuga mida läbi sajandite oli täiendatud ja ümberehitatud ning 1980ndatel taastati

Rein Raie projekti põhjal barokne välisilme ja sisemus kohandati kontorihooneks⁶³.

Pärnu inventeerimisaruanDES täpsustatakse, et kaitsekategooriatesse jagades peeti silmas, et A ja B kategooriatesse paigutatavad hooned on sellised, mis hoiavad muinsuskaitseala omapära ja väärtust, ning et nende säilitamine on oluline. Ainus erinevus A ja B kategooriate vahel on see, et A grupi hoonete puhul on säilinud ka interjöörid, mille puhul jääb kehtima muinsuskaitseameti loakohustus ka siseruumi tööde juures. C-kategooriasse määrati hooned, millel ei ole muinsuskaitsealist väärtust. Nende puhul on plaanis loobuda kohtustusest muinsuskaitseameti poolt tööde tegemise loa saamiseks ja eritingimustest.⁶⁴

Valdavalt on A-kaitsekategooria hooned I maailmasõja eelsed, 18. sajandil kuni 20. sajandi alguses rajatud hooned. Suures mahus ajaloolised ja autentsed, neid kirjeldatakse kui mälestise-sarnaseid hooneid. Algselt kuulus nende hulka ka Seedri tn 6 asuv ja 1970ndatel valminud sanatooriumihoone „Tervis“ I järk (arhitektid K. Vanaselja ja E. Väärtnõu), kuid kaitsekorra avaliku väljapaneku järgselt tuvastati, et interjäär on peale kapitaalremonti arvatust vähem säilinud ning uueks kaitsekategooriaks sai B. Lisaks on A-kategoorias Rütli tn 40a pangahoone (A. Kotli ja A. Soans), mis küll valmis aastal 1945, kuid kuna ehitustraditsionalistlik projekt ja ehitustööd said alguse 1939. aastal ja hoone valmis suures osas enne 1941. aasta Nõukogude okupatsiooni, siis ei lähe see ka nõukaaegse arhitektuuri näitena arvesse.⁶⁵

B-kaitsekategooriasse määrati enamuse 19. sajandi ja 20. sajandi alguse hooneid, sealhulgas ka elamud ja säilitamisväärseid abihooned. Selle kategooria hoonete puhul on väärtuseks nende maht linnaruumis ja ajalooline välisilme, sarnaselt miljööladele. Aruande kohaselt lisati sinna ka II maailmasõja-järgsed hooned, millel on kõrge iseseisev arhitektuurne väärtus ja mis sobituvad hästi ajaloolisse linnaruumi.⁶⁶ Nagu eelnevalt näha, on umbes 20 nõukogudeaegset hoonet, mille puhul leiti, et need on iseseisvalt arhitektuuriselt väärtuslikud ja sobituvad ajaloolisse linnaruum. Samas on ju ka pool sajandit kestnud periood tagasivaates osa linnaruumi ajaloost.

C-kaitsekategooriasse määrati väiksemaid abihooned, tundmatuseni moonutatud hooneid ja enamuse II maailmasõja-järgselt ehitatud hoonetest. Kuigi C kategooria ei tähenda lammutusluba, siis muinsuskaitse seisukohalt ei ole nende hoonete autentsel kujul säilitamine eesmärgiks ja tegu pole selle kihistusega, mille jaoks muinsuskaitseala loodud on.⁶⁷ Siiski moodustavad ka C kategoorias leiduvad nõukogudeaegsed hooned üsnagi värvika arhitektuuripildi ja neid on pea kõikidest kümnenditest. Valdavalt on tegu väiksemate ja suuremate korterelamute ning individuaalelamutega aga leidub ka majutushooneid, õppehooneid, söögiasutusi ja

63 27007/216 Kuninga tn 18 kultuurimälestiste registri veebilehel, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=heritage&action=view&id=8130> (vaadatud 21. V 2023).

64 T. Talk jt, Pärnu muinsuskaitseala inventeerimise lõpparuanne, lk 4.

65 Samas, lk 6-9.

66 Samas, lk 6.

67 Samas, lk 6.

administratiivseid hooneid. Eraldi tasub välja tuua Aia tn 2/ Pargi tn 1 asuvat endist koolikompleksi, P. Kerese tn 13 ja 15 aadressil paariselamut ning Pärna tn 10 ja Esplanaadi tn 2a kortermaju.

Pärnu muinsuskaitseala kaitsekorra eelnõu seletuskirjas tuuakse välja linna väärtused – see on äärmiselt mitmekihiline ja koondab mitut erineva vanuse ja iseloomuga linnalist keskkonda, mis peegeldab läbi linnamaastiku piirkonna ajalugu. Täpsemalt öeldakse „Ajaloolises linnatuumikus on võimalik tunnetada linna ajalugu selle erinevate etappide kaudu“. Muinsuskaitseala olulise kihistuse osana mainitakse ka nõukogudeaegset restaureerimist, stalinistlikku pärandit, nõukogude perioodi modernistliku kuurortarhitektuuri ja hilisemat hoonestusstruktuuri sobivat arhitektuuri. Viimase alla kuulub ka taasiseseisvumisaegne arhitektuur.⁶⁸

Uue kaitsekorra suurimaks muutuseks on Pika tänava äärsete hruštšovka-tüüpi korterelamute (ja mõned uuemad hooned) muinsuskaitsealast välja arvamine. Kokku arvatakse kaitsealast välja 12 krunti, sest uue kaitsekorra kohaselt ei ole tegu kultuuriväärtusliku hoonestusega ning antud hoonete ümberehitamisel pole muinsuskaitsele kitsendused põhjendatud.⁶⁹ Mitmel puhul on selgitatud, kuidas uute kaitsekordadega leevendatakse muinsuskaitse nõudeid silmas pidades just C-kaitsekategooriat mille puhul ei ole enam vaja eritingimusi ega tööde tegemise luba muinsuskaitse poolt. Muinsuskaitseala loomisel ja uute kaitsekordade koostamisel on üheks läbivaks põhjenduseks riikliku kaitseala vajaduseks toodud Pärnu mitmekihiline, linna ajalugu peegeldav arhitektuurimaastik. Neid kaht asjaolu arvestades tundub väga veider jätta muinsuskaitsealast välja hoonete kogum, mis on arhitektuuri- ja sotsiaalajalooliselt osa inimeste elust ning mis tugevalt mõjutavad Pärnu planeeringut. Aruandest tulenevalt on C-kategooriasse määratud enamus nõukogudeaegsest arhitektuurist, kuid antud hoonestuse puhul arvati need ka kõige madalamast kaitsekategooriast välja. Mis täpsemalt teeb neid hruštšovkasid erinevaks stalinistlikest kortermajadest peale viimase suurustava ilme? Rüütli tn 4 ja 6 (koos kuuridega) ning Pikk 1, Vee tn 4, Akadeemia tn 1 ja 5 stalinistlikest korterelamutest (mis stalinistliku arhitektuuri kohta on küllaltki vähese dekooriga) koosnev ansambel on arvatud B-kategooriasse. Sarnaselt neile moodustavad ka Pika tänava äärsed elamud ühtse ja ajastule omase arhitektuuriterviku, mis on osa ajaloolisest linnamaastikust.

Pärnus on nõukogudeaegsete ehitiste osakaal vanalinnas pommitamise ja hilisemate lammutuste tõttu väga suur, samas paiknevad need ajaloolise vanalinna alal üsnagi kompaktselt. Uue kaitsekorra koostamisel on väärtuste määramisel eelistatud stalinistliku ja koopiaarhitektuuri. Kuurordialal on väärtuslikuks peetud individuaalprojektide järgi valminud suuri sanatooriumi hooneid, mis oli ka üks muinsuskaitseala laiendamise põhjuseid⁷⁰ ning vähem on hinnatud eramuid.

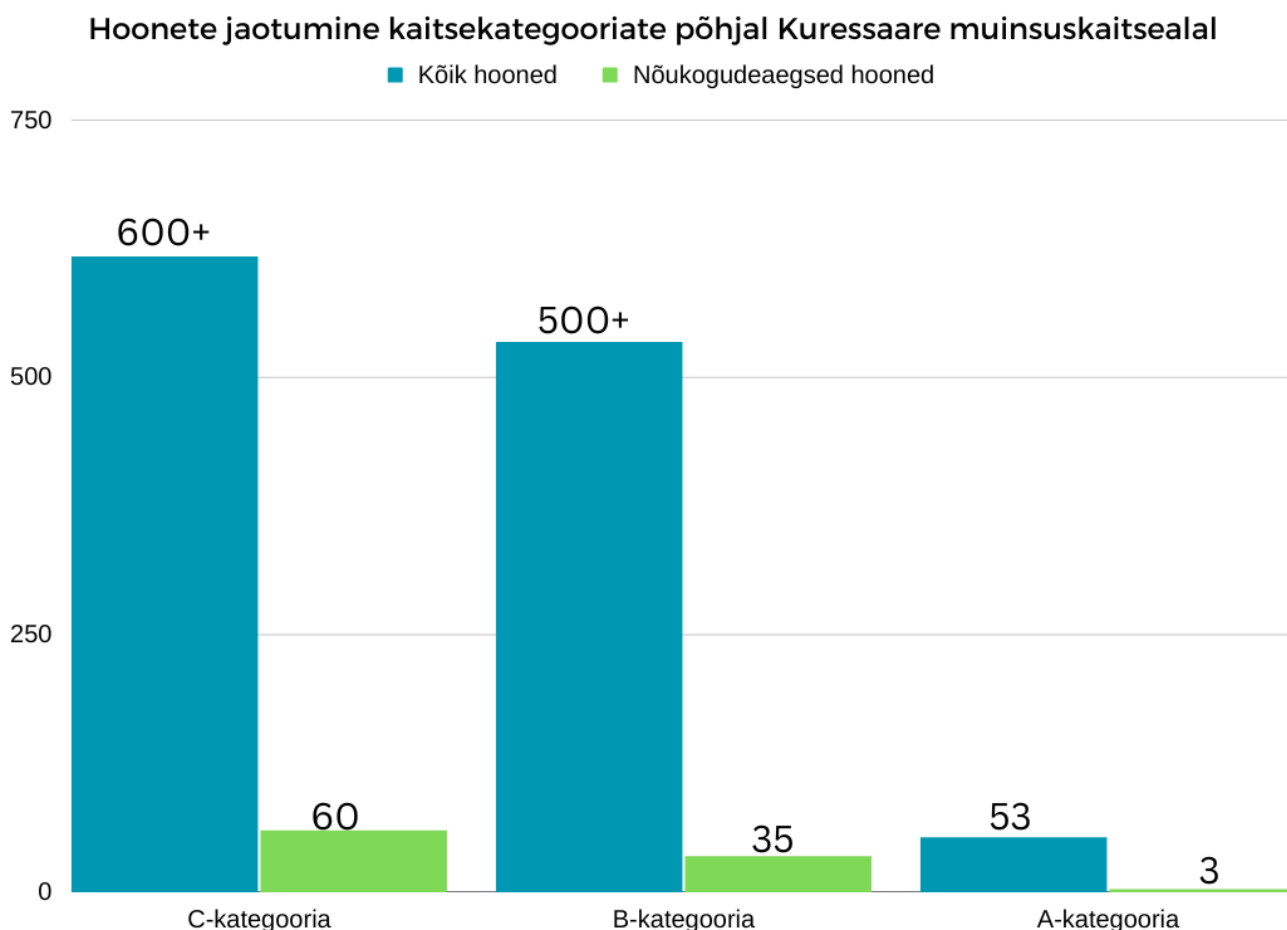
68 „Pärnu muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, 2021, lk 4-6.

69 Samas, lk 9.

70 T. Talk, intervjuu. Küsitles autor, 03. III 2023. Märkmed autori valduses.

2.2 Kuressaare

Kuressaares asub 2021. aasta inventeerimise seisuga kokku veidi üle 1000 hoone või hooneosa. Kokku terve käsitletava ala peale oli A-kaitsekategooriasse määratud 53, B-kaitsekategooriasse üle 500 ning C-kaitsekategooriasse üle 600 hoone.⁷¹ Neist umbes 100 on nõukogudeaegsed, millest omakorda 60 kuulub C-kaitsekategooriasse, 35 B-kaitsekategooriasse ja 3 A-kaitsekategooriasse (Illustratsioon 3).

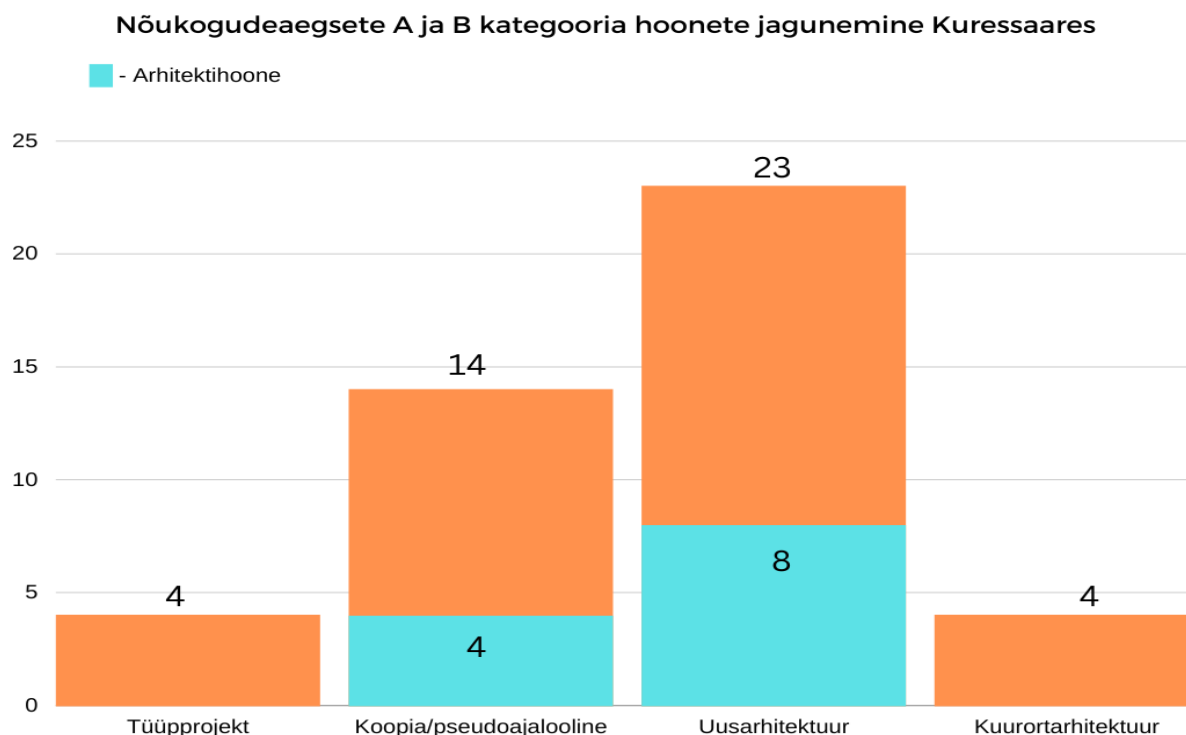
Illustratsioon 3

Enamuse (23) A- ja B-kaitsekategooriast moodustas ajastu uusarhitektuur, nendest 14 on elamud. Koopia-/sulanduvate hoonete kategoorias on kokku 14 ehitist sh varemetele püstitatud hooned, mis enamasti on varasema mahu ulatuses rekonstruktsioonid ning puidust kuurortarhitektuuri otsene koopia või pseudoajalooline lähenemine. Tuntud arhitekti projekteeritud hooneid on kokku 12, neist nelja autoriks on Lilian Hansar. A kategooriasse jäi kaks muinsuskaitseala loomise eelset modernistliku eramut ja kuursaal Lossipargis, mis algselt valminud 19. sajandi lõpul kuid vahepeal ümberehitatud ja 1980ndate põlengu järgselt ülesmõõdistuste põhjal taastatud. Lisaks A kategooria Pikk tn 52a ja Tolli tn 15 elamutele avaldas avaliku väljapaneku käigus ICOMOS Eesti Komitee

⁷¹ K. Truu, K. Saks, Kuressaare muinsuskaitseala inventeerimise lõpparuanne, 2021, lk 7.

(*International Council on Monuments and Sites*) seisukohta mitme hoone puhul, sh Veski tn 10 (1956. aastal valminud funktsionalistlik kivist hoone), muuta esialgne B väärtushinnang A-ks. Seda siiski arvesse ei võetud ning hoone jäi B-kaitsekategooriasse.⁷²

Kuussaare puhul võib nõukogudeaegse arhitektuuri A-ja B-kaitsekategooriat laialdaselt jagada kaheks: ajaloolise arhitektuuriga sulanduda püüdvad või seda imiteerivad hooned ning julged, tänavapilti rikastavad modernistlikud ja postmodernistlikud ehitised. Viimaste hulgas on ka Tallinna tn 18 (arhitektid M. Port ja H. Sepman, 1966-70) veetorn-elamut, hoone mille laadsete vanalinna püstitamise takistamiseks muinsuskaitsealad 1970ndatel algul loodi. Lisaks on B kategoorias kaks nn Soome maja, mis 1940ndatel püstitatud. Siinkohal tasub välja tuua, et otseselt stalinistliku arhitektuuri antud kategooriates ei leidugi (Illustratsioon 4). Kaduvale stalinistlikule stiilile viitavad kergelt Pikk tn 1 (1961), Põik tn 1 (1959) ja 3 (1960ndate algus) hooned oma tumeda terrasiitkrohvist viimistlusega. Üheks üksikuks näiteks stalinistlikust arhitektuurist on C kategooria hoone aadressiga Kitsas tn 18.⁷³

Illustratsioon 4

Stalinistliku arhitektuuri vähese esinemise põhjuseks on ka muinsuskaitseala piiride muutus. K. Ojassoo tänavast põhja poole, kus vahepeal kaitsekorra töögrupp kaalus ka muinsuskaitseala laiendamist just sealsete stalinistlike hoonete tõttu. Siiski otsustati laiendust mitte teha kuna see tähendanuks K. Ojassoo tänaval asuvate hruštšovka tüüpi kortermajade lisamist muinsuskaitsealasse

⁷² Kuussaare muinsuskaitseala kaitsekorra eelnõu avaliku väljapaneku raames esitatud arvamused ja vastuväited ning ameti seisukhad. Muinsuskaitseamet, 17 III 2022, lk 10.

⁷³ K. Truu, K. Saks, Kuussaare muinsuskaitseala inventeerimise lõpparuanne, 2021.

ning Kuressaare linnal endal on huvi kehtestada antud stalinistlike hooneid hõlmav miljööala.⁷⁴

Kaitseala piiride muutmisega tasub tähelepanu juhtida Vallimaa tn 3 hoonele (1957. aasta). Algselt muinsuskaitsealas olnud ümarerkeriga ja tumeda terrasiitkrohviga viimistletud individuaalelamu moodustab kõrval asuva, sarnase arhitektuurse lahendusega kuid laudisega kaetud fassaadiga, Vallimaa tn 1 hoonega kena paari. Esimeste versioonide kohaselt oli Vallimaa tn 3 hoone määratud B-kaitsekategooriasse, märkides ära, et originaaldetailid on säilinud nii interjööris kui eksterjööris, koos koostaja poolse kommentaariga kas viia üle hoone A kategooriasse⁷⁵. Tõesti A kategooria eelduseks on lisaks säilinud väärtuslikule eksterjööri- ka interjööri-, mida nõukogudeaegsete hoonete puhul just palju ei leidu. Siiski jäid kaitsekorra lõplikus versioonis nii Vallimaa tn 1 (algselt C-kaitsekategooria) ja 3 elamud muinsuskaitsealast täiesti välja. Osaliselt kitsendati piire K. Ojassoo ja Garnisoni tänava vahelise kvartali arvelt, et jätta välja nõukogudeaegsed hruštšovkad ning kuna üheks eesmärgiks uute kaitsekordade koostamisel oli muinsuskaitsealade selged piirid (sh nii, et kaitsealas oleksid kas mõlemad tänavapooled või mitte kumbki) siis koos hruštšovkade piirkonnaga eemaldati ka Vallimaa tänava eramud olenemata neile määratud väärtustest.^{76,77}

Kuressaare C-kaitsekategoorias olevad nõukogudeaegsed hooneid on kokku u 60, ülekaaluka osa neist moodustavad individuaalelamud ja kortermajad, millest kaks on tuntud arhitektide poolt (Väike-Sadama tn 10a, L. Hansar ja Vaikne tn 6b, T. Org). Mitte eluhooneid on kokku kuus: õppehoone, mööblitöököda, kinohoone, lasteaed ja kaks ärihoonet. Suures osas jääb nende ehitusaeg Kuressaare 1973. aasta muinsuskaitseala moodustamise eelseks, erandiks on näiteks 1980ndatel valminud postmodernistlikud elamud sh ka eelmainitud arhitektide looming.

Kuressaare tuntuimaks väärtuseks on terviklikuna säilinud linnus-kindluse kompleks ja hilisem kuurortlinnale omane arhitektuur. Hinnatakse linnatuumiku alale väikeelamute püstitamise traditsiooni, mis on püsinud läbi kümnendite. 20. sajandi teisel poolel kujunenud arhitektuuri juures on välja toodud uute hoonete kerkimist ajalooliselt tühjadele aladele või sõjas hävinud hoonete kohale. Riikliku kaitse hindamise üldkriteeriumite (selektiivsus) selgituses on lisatud ka, et 1982. aastal said Kuressaare vanalinna restaureerimistöode tegijad Eesti NSV riikliku preemia. Rääkides Kuressaare säilinud ajaloolisest keskkonnast on kirjas, et varasemast arhitektuurist selgelt eristuvad ning mahult suuremad hooned paiknevad enamasti üksikute rühmadena avaldamata olulist mõju varasema hoonestusega tänavalõikudele. Selle põhjal saaks öelda, et arhitektuurselt eristuvad ja suurema mahulised hooned ei riku linnapilti, mida on näha A- ja B-kaitsekategoorias olevate

74 T. Talk, intervjuu. Küsitles autor, 03. III 2023. Märkmed autori valduses.

75 Kuressaare_kaitsekategooriate_tabel_ürituseks, Kuressaare inventeerimistabeli tööversioon.

76 T. Talk, intervjuu. Küsitles autor, 03. III 2023. Märkmed autori valduses.

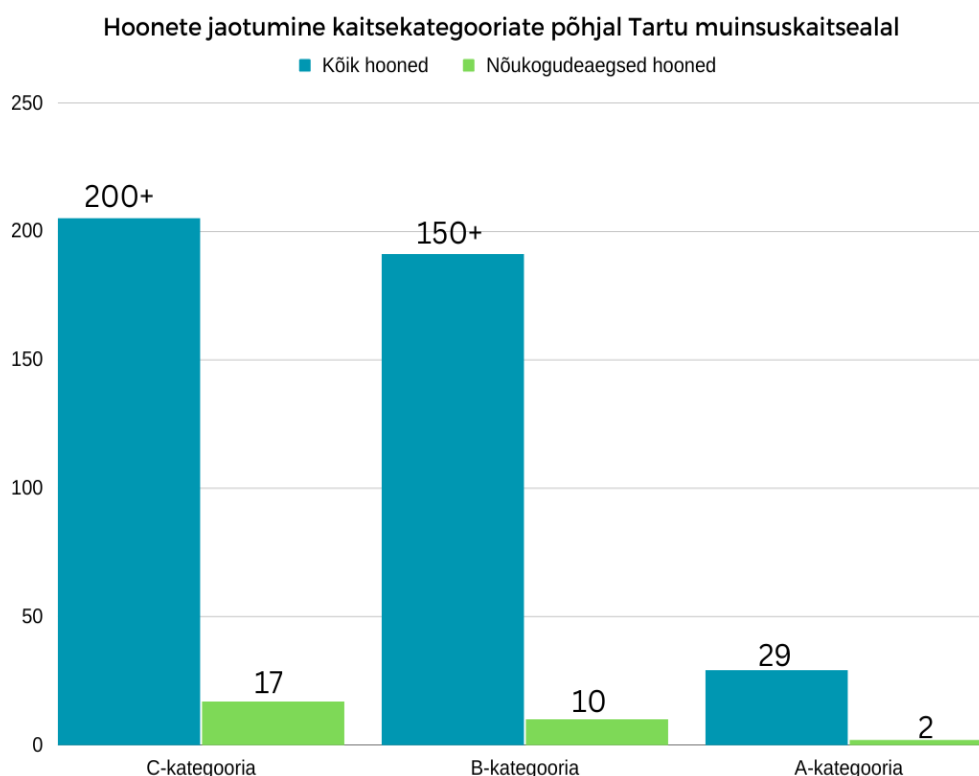
77 K. Truu jt, Vabariigi Valitsuse korralduse „Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, 2022, lk 10.

nõukogudeaegse modernistliku ja postmodernistliku arhitektuuri hulgas. Kui näiteks Pärnus oli kõiki nõukogudeaegseid A ja B kategooria hooneid kokku 28 siis Kuressaare puhul ainuüksi ajastu uusarhitektuuri kategoorias neid 23. Enne 1973. aastal kaitsetsooni loomist olid õhus plaanid linnasüdame ümberkavandamisest, sh uute tänavate tekitamine ja olemasolevate laiendamine, mis oleks rikkunud tollaseni püsinud ajaloolist tänavatestruktuuri. Kaitsetsooni järgset ehitust üldistatakse seletuskirjas valutult ajaloolisse hoonestusstruktuuri sobituva postmodernistliku arhitektuuriga, mida peegeldavad ka uue kaitsekorra väärtushinnangud. Samuti on selle all välja toodud väikeelamuid (mis küll said alguse varasemalt aga nende ehitus jätkus ka nõukogude perioodil), mida on A ja B kategoorias kokku 9 ning üle poole C kategooriast.⁷⁸

78 K. Truu jt, Vabariigi Valitsuse korralduse „Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, lk 4–5.

2.3 Tartu

Võrreldes teiste käsitletavate linnade muinsuskaitsealadega on Tartu oma väiksem, seal paikneb ligikaudu 450 hoonet või hooneosa, millest 29 on nõukogudeaegsed ehitised. Lisaks asub alal ligi sadakond mälestist⁷⁹. Kokku määrati A-kaitsekategooria 39 hoonele, B-kaitsekategooria 191 hoonele ning C-kaitsekategooria 205 hoonele.⁸⁰ Nõukogudeaegsed hooned jagunesid väärtushinnangute põhjal järgnevalt: 2 A kategooria, 10 B kategooria ja 17 C kategooria ehitist (Illustratsioon 5).

Illustratsioon 5

Nagu mainitud on hoonestuse arvu poolest Tartu muinsuskaitseala oluliselt väiksem kui teised töös vaadeldud linnad. Tartule on iseloomulik mitmes järgus ehitatud hooned. Paljud neist taastati pärast sõjapurustusi ja üsna pommitamise eelse välimuse sarnaselt. Suurema osa säärase hoonete juures on peamiselt tajutav 1940ndate aastate eelse arhitektuuri stiilitunnused ning ka neile väärtushinnangute andmisel lähtuti pigem kõige väärtuslikumast osast ehk tihtipeale nõukogudeajale eelnev kihistus^{81,82}. Seepärast on ka suurem osa sääraseid Tartu hooneid antud töö käsitlesest välja jäetud. Arvesse on võetud aga neid mitmes järgus ehitatud hooneid, kus on väärtusena 1970.–1980. aastate restaureerimispraktikat.

79 A. Martin jt, Vabariigi Valitsuse korralduse „Tartu muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, 2021, lk 6.

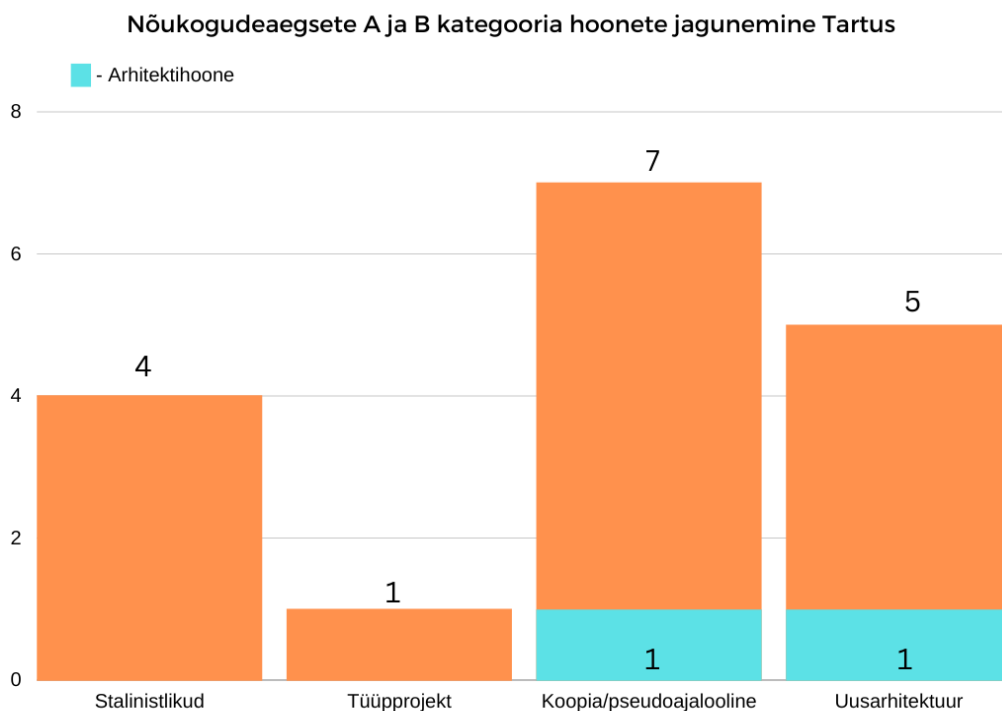
80 A. Martin jt, Tartu muinsuskaitseala hoonete väärtusklasside ettepanekud, aruanne, 2021, lk 7.

81 T. Talk, intervjuu. Küsitles autor, 03. III 2023. Märkmed autori valduses.

82 A. Martin ja E. Tamm, intervjuu. Küsitles autor, 10. III 2023. Märkmed autori valduses.

Sulanduvad või koopiahooned moodustasidki Tartu nõukogudeaegsete A ja B väärtustega ehitiste puhul arvukama kategooria, kokku seitse. Veski tn 4a (1975–78. aastad, A-kaitsekategooria) ja Lossi tn 24 (1980ndad, B-kaitsekategooria) on mõlemad varasema hoone asemele, ajaloolisse keskkonda sulanduvana ehitatud. Veidi erandlikumad siin kategoorias (ja võrreldes teiste käsitletud linnadega) on Kүүni tn 2 ja 4 (1949. aasta, B-kaitsekategooria) ning Raekojaplats 11 ja 13 (1950ndate algus, B-kaitsekategooria) hooned. Kүүni tänava ehitiste puhul on tegu funktsionalistlikule ja stalinistlikule arhitektuurile omaste detailidega sõjajärgsete hoonetega, mis säilitavad ajaloolist tänavajoont ning on valminud eriprojekti järgi. Samuti eriprojekti järgi valminud on hilisemad Raekojaplatsi hooned, mis küll stiililiselt on rohkem stalinistlikud-klassitsistlikud. Rүүtli tn 22 (1950ndad, B-kaitsekategooria) hoone on mitmes järgus, varasema hoone varemetele ehitatud neljakorruseline maja. Kui enamasti on varasemaid stiile järgivad hooned ehitatud pigem 20. sajandile eelnevate arhitektuurivooludest lähtuvad, siis Rүүtli tänava maja puhul on loetav vabariigiaegne stiilikeel.

Stalinistlike hooned on kokku neli, kõik eelnevalt mainitud. Ajastu uusarhitektuuri on viis: A-kaitsekategoorias olev Lossi tn 3 (projekt 1987. aasta, valminud 1993. aastal) ning B-kaitsekategoorias Kүүtri tn 7 (1939-57. aastad), Lai tn 38 (1982. aasta), Lossi tn 36 (1950ndad, kelder), Rүүtli tn 24 (1950ndad) ja Rүүtli tn 22. Tүүpprojekti on üks – Rүүtli tn 24 mis arhitektuurilise erinevusega ajalooliselt linnapildist torkab rohkem silma kui kõrval olev Rүүtli tn 22. (Illustratsioon 6)

Illustratsioon 6

Tartu C-kaitsekategoorias on kokku 17 nõukogudeaegset hoonet või hooneosa, neist 11 on ehitatud enne 1973. aastal kaitseala kehtestamist. Suurema osa C kategooria hoonetest moodustavad elamud, sh ka stalinistlikud kortermajad ja paar funktsionalistlike sugemetega individuaalmaja. Eelnevalt mainitud Tartule iseloomulikud mitmes ehitusjärgus valminud hooned on esindatud ka siin. Näiteks Jakobi tn 41, Kroonuaia tn 7 ja Lutsu tn 3 mille puhul on hooneosadele antud erinevad väärtushinnangud. Kroonuaia tn 7 puhul on tegu kolme hoonemahuga, üks neist on mälestis⁸³, 21. sajandil valminud juurdeehitus on B-kaitsekategoorias ning nõukogudeaegne maht on C-kaitsekategoorias. Samuti väärib mainimist K. E. von Baeri tn 6 asuv tennisepavilion (1988. aasta). Tartu kaitsekord ja seletuskiri erineb teistest veel selle tõttu, et seal on ainukesena välja toodud „iseseisva arhitektuurse väärtusega C-kaitsekategooria“ nn tärniga C mis iseenesest ei ole B-kaitsekategooria hooned, kuid siiski tuleb antud hoonete puhul säilitada neile iseloomulikud detailid ja terviklik välisilme. Täpsemalt kujutab see endast hoonet, mis vanalinna ajaloolises linnaruumis ei toeta linnaehituslikku struktuuri aga on eraldi objektina väärtuslik. Tärniga C kategooriasse said ka mitmed nõukogudeaegsed hooned, mille puhul ühtse linnapildi eesmärgil ei olnud õigustatud B väärtusklass, kuid samas sooviti nende välisilmet alles hoida⁸⁴. Antud kategooria hoonete kohapealt käisid kaitsekorra koostamise ajal vaidlused, kas jätta neile väärtuseks C või B. Tööprotsessi kaasatud Eesti Arhitektide Liidu (EAL) esindajad leidsid osade C-kaitsekategooriasse määratud hoonete puhul arhitektuurset väärtust, mille põhjal oleksid võinud need kuuluda B-kaitsekategooriasse kuid kuna muinsuskaitseala eesmärgiks on linnaehitusliku terviku säilitamine ja väärtustamine siis B väärtushinnangut ei antud. Pärnus ja Kuressaares on selliste hoonete puhul lähtunud pigem hoone enda individuaalsest väärtusest, sest nendes linnades on kuurortlinnadele omaselt olnud erinevaid üksik- ja korterelamuid muinsuskaitseala piires.^{85,86} Tartu tärniga C kategooria hulgas on ka nõukogudeaegsed Jakobi tn 9, Kloostri tn 1, Lai tn 15 ja 19 ning Veski tn 2a ja 2b (Lisas olevas Tartu nõukogudeaegsete C-kaitsekategooriate tabelis on need märgitud * sümboliga).⁸⁷

Tartu muinsuskaitseala juures on väärtustatud nõukogudeaegsest kihistusest eelkõige hooneid, mis valutult linnapilti sulanduvad. Ka modernistlik ja postmodernistlik arhitektuur mida on väärtustatud on selline, mis vanemate ehitiste kõrval endale liialt tähelepanu ei võta või on tänavajoonest eemal. Nagu näiteks Tartu Ülikooli Botaanikaia kasvuhoone, Küttri tn 7 hoovihoone või Lossi tn 26 mäenõlva sisse ehitatud kelder.

83 6954 Koolihoone Tartus Kroonuaia 7, 1911. a., Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=6954>, vaadatud 22. V 2023.

84 A. Martin ja E. Tamm, intervjuu. Küsitles autor, 10. III 2023. Märkmed autori valduses.

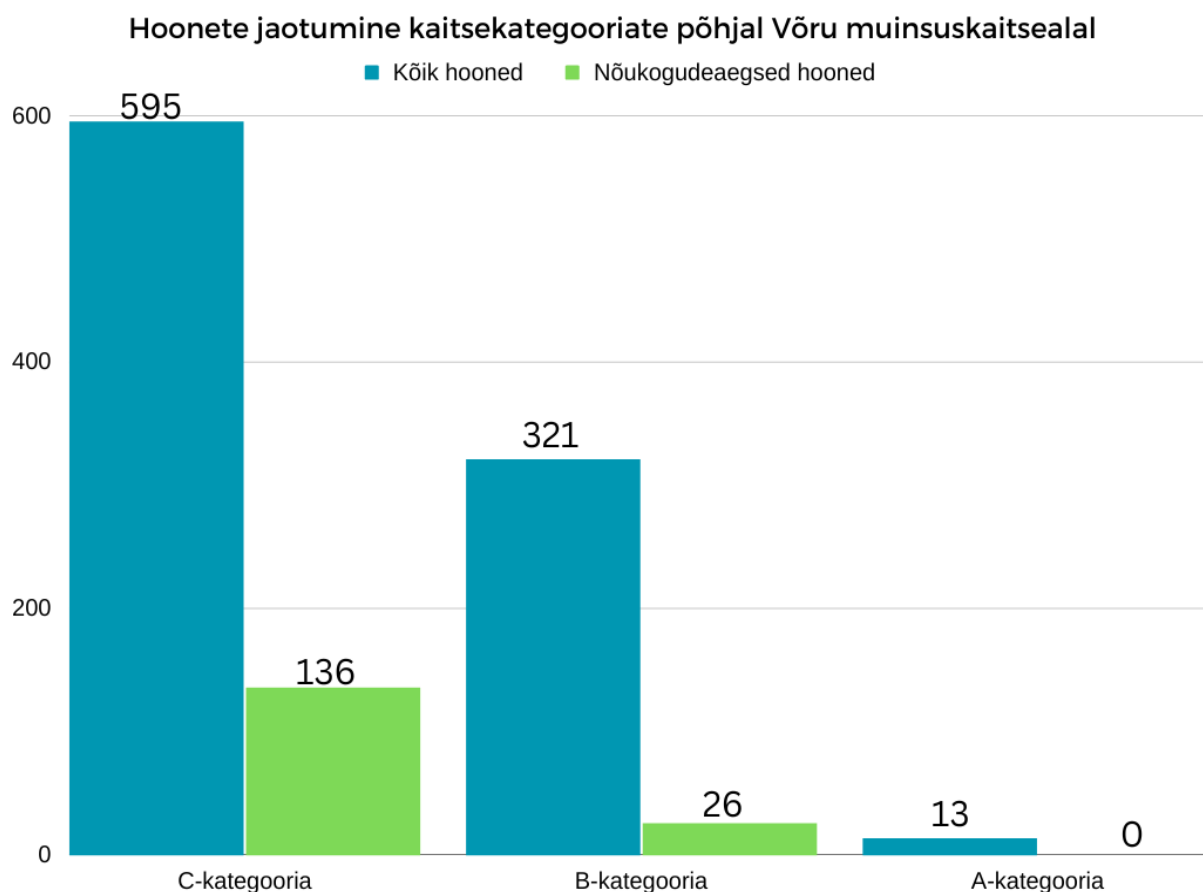
85 Samas.

86 T. Talk, intervjuu. Küsitles autor, 03. III 2023. Märkmed autori valduses.

87 A. Martin jt, Vabariigi Valitsuse korralduse „Tartu muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, lk 31

2.4 Võru

Hetkel on Võru muinsuskaitseala uus kaitsekord veel töös. Inventeerimisega on lõpule jõutud ning tulemused lähevad avalikule väljapanekule juunis, mille järel võivad osad kaitsekategooria hinnangud muutuda. Järgnev kajastab Võru uut kaitsekorda 2023. aasta mai seisuga. Kokku on alal üle 900 hoone või hooneosa millest 13 on A-kaitsekategoorias, 321 B-kaitsekategoorias ja 595 C-kaitsekategoorias, lisaks asub alal viis mälestist⁸⁸. Nõukogudeaegseid hooneid on umbes 160, neist B kategoorias 26, C kategoorias 136 ning A kategoorias ei ole ühtegi⁸⁹. (Illustratsioon 7)

Illustratsioon 7

Võru linn ja selle uue kaitsekorra koostamine erinevad teistest muinsuskaitsealadest nii mitmelgi viisil. Tegu on oluliselt noorema linnaga mistõttu puuduvad Võru vanalinna muinsuskaitsealast keskaegsed linnused ja linnamüürid ning hiljem nende piirides tekkinud haljasalavööndid. Linnaehituslikuks isepäraks on linna asutamisejast 18. sajandil säilinud valgustusaja ideedele omane ruudustikplaan.⁹⁰ Eelneva lünklike piiridega muinsuskaitseala tõttu ka laiendatakse uue kaitsekorraga oluliselt piire, mis peaks elanikele looma selgemini loetava kaitseala.

⁸⁸ T. Pettai, kirjavahetus autoriga, 2023. Märkmed autori valduses.

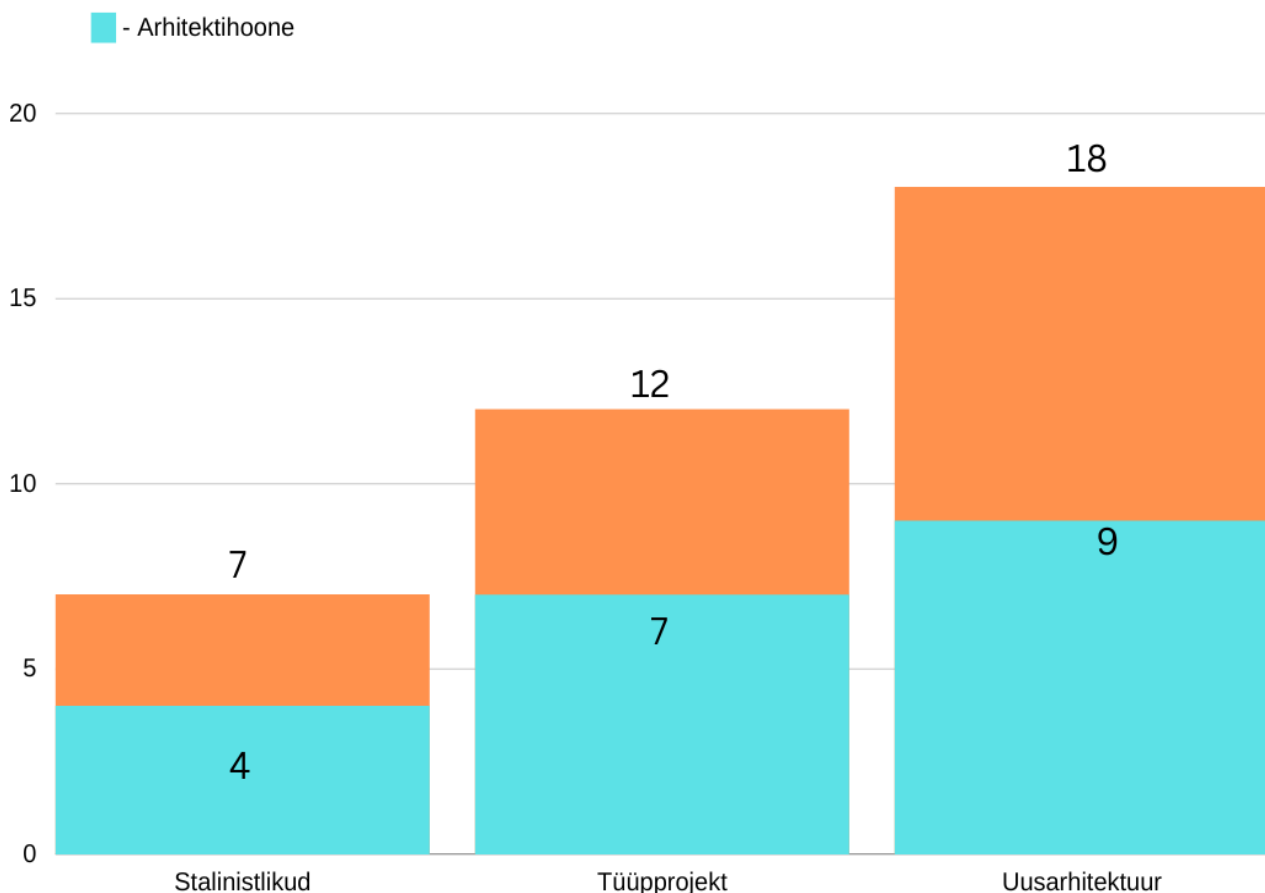
⁸⁹ voru_mk_ala_hooned_08_09_2022_al, inventeerimistabeli tööversioon 2023 aasta maikuu seisuga.

⁹⁰ O. Orro, Vana Võru väärtustest – Elavad vanalinnad. Võru. Toim. T. Reidla, K.-L. Kurik. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2023, lk 47–48.

Kõige enam leiab Võru B-kaitsekategooria nõukogudeaegse arhitektuuri seast modernistlike ja postmodernistlike sugemetega hooneid, kokku 18. Siinkohal tasub välja tuua Võrule omased puitelamud, mida ehitati varajasel nõukogudeajal sõjaeelse arhitektuurijoontega. Näiteks F. R. Kreutzwaldi tn 6, Liiva tn 26 ja Roosi põik 1. Linna tänavaid ilmestavad ka kahekorruselised tagasihoidlikult stalinistlikud kortermajad, mida B kategoorias on viis, kokku stalinistlike hooneid on seitse. Tüüpprojekte on 12 (nii stalinistlike kui ka modernistlike) ja tuntud arhitektihooneid 13 (neidki tüüpprojektide, stalinistlike kui ka modernistlike ja postmodernistlike hoonete seas) B-kaitsekategoorias. (Illustratsioon 8)

Eraldi võib siinkohal välja tuua F. R. Kreutzwaldi tn 16 spordihoonet (1970ndad), mis ehitati koos Katariina allee poolsete muuseumiruumidega, Katariina allee tänava poolne maht on siiski määratud C kategooriasse. Märkimisväärsed linnaruumi kujundajad on veel Lembitu tn 2 (1986-1992. aastad), veetorn-elamu linna keskel Lembitu tn 6 (1962. aasta) ning Tamula järve ääres endine kohvik-söökla „Rannatare“ (1960ndad).

Nõukogudeaegsete B-kategooria hoonete jagunemine Võrus

Illustratsioon 8

Käsitletavate linnade hulgast on just Võru muinsuskaitsealal tänu piiride laienemise eranditult kõige rohkem nõukogudeaegseid hooneid. Kuigi kaitsealasse jäävad nüüd sisse ka mitmed korter- ja tornelamud, siis enamuse lisandunud hoonetest moodustavad individuaalelamud. Nende juures olid ka kõige suuremad arutelud väärtushinnangute määramisel, olenevalt täpsemast ajastust ja autentsusest, kuna suur osa individuaalelamutest on aja jooksul ümberehitatud (või on remonditööd käimas).^{91,92} Vaatamata eramute arvukusele on kõrgetel korterleamutel suurem roll Võru linnapildi kujundajana. Peale veetorn-elamu on kõik nõukogudeaegsed kortermajad C-kaitsekategoorias.

Huvitavalt ei leia Võru muinsuskaitsealalt ühtegi otseselt ajaloolises võtmes või koopiana ehitatud hoonet. Osad nõukogudeaegsed puitelamud ja väiksemad stalinistlikud kortermajad küll sobivad mahult ja/või materjali poolest väikelinna tänavapilti ja miljösse kuid siiski puuduvad sarnased hooned nagu mida on eelnevalt Pärnu, Kuressaare või Tartu puhul välja toodud. Selle taga peitub arvatavasti muinsuskaitsete ja kohaliku linna halvad suhted, mis said alguse 1973. aastal kehtestatud muinsuskaitseala eeltööde ajal ning jätkusid kuni taasiseseisvumiseni. Kohaliku omavalitsuse eesmärgiks oli toona vanu maju lammutada, et nende asemel suuri kortermaju jms püstitada.⁹³ Suurem osa nõukogudeaegsest arhitektuurist ongi ehitatud just ajalooliste hoonete asukohale.

Vaatamata keerulistele suhetele linna ja muinsuskaitse vahel nõukogudeajal on valmiv kaitsekord ja mitmed Võru muinsuskaitseala käsitlevad tööd märgiks⁹⁴ olukorra muutusest. Kaitseala sisse liidetakse kogu linna ajalooline tuumik, sh nõukogudeaegsed hooned mis võimaldab ühtsema kaitse korraldust. Samuti on nüüd linn muinsuskaitse heaks partneriks.⁹⁵

91 T. Pettai, kirjavahetus autoriga, 2023. Märkmed autori valduses.

92 T. Pettai, intervjuu. Küsitles autor, 19. V 2023. Märkmed autori valduses.

93 O. Orro, Vana Võru väärtustest – Elavad vanalinnad, lk 66–69.

94 Võru linn osales 2023. aastal lõppenud Elavad vanalinnad projektis; 2022. aastal valmis Jette Paadi bakalaureusetöö teemal „Kultuuripärandi väärtustamine Võrus. Arvamusuuring“; 2016. aastal valmis Kadi Mõttuse magistratöö teemal „Võru miljöö- ja muinsuskaitsealad: kogukond ja linnaplaneerimine“ ning 2011. aastal kaitses magistratööd Aigar Needo teemal „Võru vanalinna muinsuskaitseala dokumenteerimine ja visualiseerimine“.

95 T. Pettai, intervjuu. Küsitles autor, 19. V 2023. Märkmed autori valduses.

3. Muinsuskaitsealade korraldus läbi aegade

3.1 Väärtused esimestes kaitsetsoonides

Esmakordselt kinnitati Pärnu, Tartu, Kuressaare ja Võru vanalinnade kaitsetsoonid ühtse põhimäärusega aastal 1973. Määruse kohaselt tuli järgnevalt töötada välja regenereerimise perspektiivplaanid ja kasutusele võtta meetmeid kaitsetsoonide korrastamiseks, sh aastaplaanid täpsete töömahtude ja objektidega. Põhimääruse kohaselt saab linnatuumikute kaitse printsiibid jagada kolmeks: 1) ajaloolise hoonestuse ja tänavatevõrgu säilitamine, sh restaureerimine; 2) uusehitiste reguleerimine; 3) olemasoleva mittesobiliku hoonestuse kaotamine. Täpsemalt on viimase all silmas peetud “tehniliselt ja ehitusajalooliselt väärtusetu ning ajaloolise keskuse üldilmet rikkuvat” hoonestust ning laomajandus, tööstus- ja teenindusettevõtete ja asutuste välja viimine kaitsetsoonidest.⁹⁶ Sarnaselt 1966. aastal valminud Tallinna vanalinna kaitsetsooni põhimäärusega soositakse ka uute kaitsetsoonide puhul toona väärtusetuks hinnatud hoonestuse lammutamist. Erinevuseks saab välja tuua uusehitiste püstitamise mis Tallinna kaitsetsooni puhul oli „üldreeglina keelatud“ samas hiljem kaitse alla võetud linnades see keelatud ei olnud küll aga oli vaja selleks luba.^{97,98}

Ka toona anti kaitsetsoonis asuvatele hoonetele väärtushinnangud. Enim kasutati selleks kategooriaid: eriti väärtuslik, väärtuslik, väheväärtuslik ja väärtusetu. Samuti märgiti ära ehitusaeg ja regenereerimise ettepanek, mis võis olla säilitamine, rekonstrueerimine, restaureerimine või lammutamine. Suur osa lammutamiseks märgitud hoonestusest oli 20. sajandil ehitatud, ära olid märgitud ka üksikud 19. sajandi II poole hooned. Mis on veel huvitav, et mitte kõik lammutamise soovitus saanud ehitised ei olnud väärtusetud, oli ka neid, mis olid väheväärtuslikud, väärtuslikud või isegi eriti väärtuslikuks hinnatud kuid samas regenereerimisplaani alusel võis neid lammutada.^{99,100,101}

20. sajandi hoonestuse väärtushinnangutes ja kaitsetsoonides käsitlemises leidub ka teisi segaseid asjaolusid. Näiteks Pärnu kaitsetsoonist jäi välja suuresti nõukogude ajal hoonestatud osa vanalinnas (Pika ja Akadeemia tänavast kuni Pärnu jõeni ulatuv põhjapoolne ala) mis tekitas

96 Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus “Pärnu, Tartu, Haapsalu, Kingissepa, Paide, Rakvere, Viljandi ja Võru linna ning Lihula alevi ajalooliste keskuste kaitsetsoonide põhimääruse” ja kaitsetsoonide piiride kinnitamise kohta. – ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja nr 10 09. III 1973.

97 Samas.

98 Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus nr 256 Tallinna vanalinna riikliku kaitsetsooni loomise kohta. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 2. VIII 1966, nr 37.

99 Võru vanalinn. Võru linna ajaloolises kaitse- ja ehitustegevuse reguleerimistsoonis paikneva hoonestuse väärtuste hinnang muinsuskaitse seisukohast. Kd I. Tallinn 1982. MKA P-6201, lk 4–29.

100 Vanalinn. Ajaloolise keskuse hoonestuse hinnang (kultuurimälestiste seisukohast). 1983, MKA P-6200, lk 11–24.

101 Vanalinn. Hoonete väärtuste hinnang. Kd I. 1983. MKA P-6202, lk 4–17.

olukorra kus kaitsetsooni oli arvatud Akadeemia tn 1 aga mitte selle vastas olev Vee tn 4, kuigi hooned moodustavad koos ühtse terviku tänavapildis. Huvitavaks teeb seda ka asjaolu, et 1974. aasta eritingimuste kohaselt on Akadeemia tn 1 tähistatud väärtusliku hoonena samas kui sellega arhitektuurselt ühtse ansambli moodustav Vee tn 4 maja on kaitsealast välja jäetud¹⁰². Antud hooned ei ole mitte ainult arhitektuurselt tähtsad, vaid kujundavad ka vaadet Vaasa pargist kesklinna sillale ning sillalt pargile ja teatrile, mille järgi oleks igati loogiline neid ühtse tervikuna käsitleda. Hilisemalt 1980. aastatel valminud uue hoonete väärtushinnangute tabeli (detailplaneeride korrektuur) põhjal on aga Akadeemia tn 1 hoone arvatud väärtusetuks. Sama saatust on näha ka teiste hoonete puhul, mis 1974. aasta algsete vanalinna eritingimuste kohaselt olid hinnatud väärtuslikuks või väheväärtuslikuks aga kümme aastat hiljem on need hinnatud väärtusetuteks. Selleks on näiteks Pika tn äärsed korterelamud (hruštšovkad) ja Kalevi tn 4 ja 6 stalinistlike korterelamute paar.

Kaitsetsoonides ajalooliste väärtuste säilitamine ja selleks vajalike meetmete rakendamine oli kohalike täitevkomiteede töö, palju olenes ametis olnud isikutest. Kuressaare ja Haapsalu olid 1980. aastatel tänu kohalikele ametnikele muinsussõbralikud. Tänaeni on näha restaureerimise tugevat märki Kuressaares, kus ajaloolises võtmes taastati mitmeid hävinuid hooneid ning võrreldes teiste linnadega kerkis vanalinna minimaalselt uusi suurhooneid. Pärnus tegeleti samal ajal Rein Raie eestvedamisel barokse ilmega linnapildi taasloomisega. Pärnu rekonstrueeritud majade ja näiteks Tallinnas fassaadidelt hilisemate kihtide tagasipööramise näol on selgelt näha eelistust teatud ajaperioodide arhitektuuri vastu. Võrus olid aga suhted kaitseala moodustamisest saadik probleemsed kui omaavalitsus ei soostunud kaastööd tegema. Asjad läksid nii kaugele, et vaatamata muinsuskaitse keelule lammutas 1984. aastal täitevkomitee mitmeid puitmaju ning 1988. aastal esitas linnavalitsus taotluse kaitsetsooni vähendamiseks. Linna survele liigendas muinsuskaitse mõnevõrra kaitsetsooni kuid mitte reguleerimisala.¹⁰³

102 Pärnu kesklinna planeerimiskonkursi eritingimused vanalinna kaitse- ja ehitustegevuse reguleerimistsoonide piires. Kd II. Graafiline osa. 1974. MKA P-2268, lk 9.

103 R. Alatalu, Muinsuskaitse linnaruumi kujundajana. Avaldamata käsikiri, pagineerimata.

3.2 *Taasiseseisvumiseaegsed muutused*

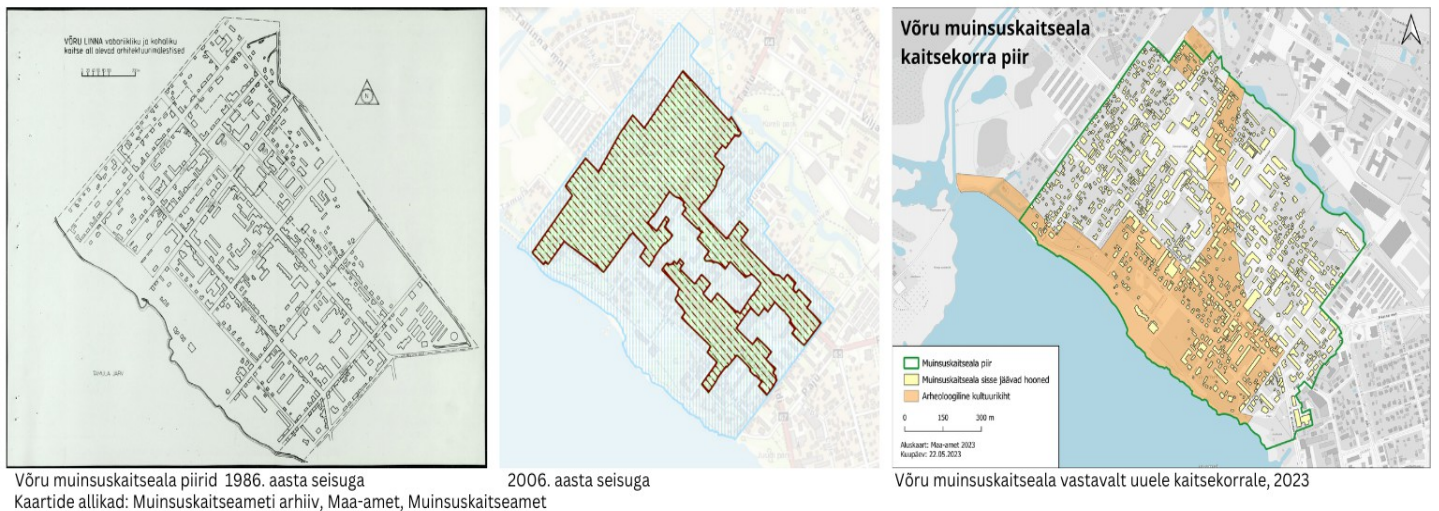
Piiride muutused tulid alles peale taasiseseisvumist, esimest korda kehtestati Pärnu, Kuressaare, Tartu ja Võru uued põhimäärused 1995. aastal ning 2004. ja 2006. aastal neid uuendati. 1990. aastate Võru põhimääruses on kirjas, et ilma Muinsuskaitseameti ja Võru Linnavalitsuse loata on keelatud lammutada enne 1940. aastat püstitatud ehitisi. Üheaegselt Võruga kinnitatud Tartu põhimääruses on kirjas vaid, et olemas olevaid hooneid on keelatud lammutada ning Pärnu puhul on täpsustatud, et keelatud on lammutada väärtuslikke ehitisi.¹⁰⁴ Kuressaare põhimääruses muinsuskaitsealal olevate hoonete puhul keelatud tegevuste nimekirja eel välja arvatud pärast 1945. aastat ehitatud hooned, sisuliselt vabastades kõik 20. sajandi teise poole arhitektuuri piirangutest kui ka säilitamiskohustusest. Samuti ei ole peale 1945. aastat ehitatud hoonete puhul vaja tööde tegemisel ega projekti koostamisel litsentsi, mis jätab täiesti vabad käed omanikule olenemata asjaolust, et hoone on osa muinsuskaitsealast.¹⁰⁵ 2006. ja 2004. aasta määrustega on kõigi muinsuskaitsealade puhul sõnastatud nende eesmärgid, millest kaks neist kirjeldavad mittedobivate ja ehitusajalooliselt väärtusetute väikeehitiste ja rajatiste väljaviimist muinsuskaitsealalt. Lisaks on sõnastatud suunised, mis soosivad uusehitust sel määral, et see II maailmasõja eelse ajaloolise ja selle järgse arhitektuuri koosmõju parandaks. Näiteks läbi järskude hoonekõrguste tasandamise.¹⁰⁶

104 Vabariigi Valitsuse määrus Tartu, Pärnu, Võru ja Paide vanalinna muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 21. III 1995. Riigi Teataja I, 1995, 37, 472.

105 Vabariigi Valitsuse määrus Viljandi ja Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 31. III 1995. Riigi Teataja I, 1995, 38, 508.

106 Vabariigi Valitsuse määrus Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 17. VI 2004, Riigi Teataja I, 2004, 50, 353.

2004. ja 2006. aastate kaitsekordadega läbisid kõige drastilisema muudatuse Võru muinsuskaitseala piirid. Võrumaa ettevõtja ja poliitiku Erki Saarmani eesvedamisel hakati uue põhimäärusega tegelema 2004. aastal ning suuresti nõukogudeaegse ehituse tõttu vähendati kaitseala piire, mis Saarmani sõnul seadis liiga paljudele inimestele, kellel selleks otsest vajadust polnud, kohustuse eritingimuste taotlemiseks.¹⁰⁷(Illustratsioon 9)

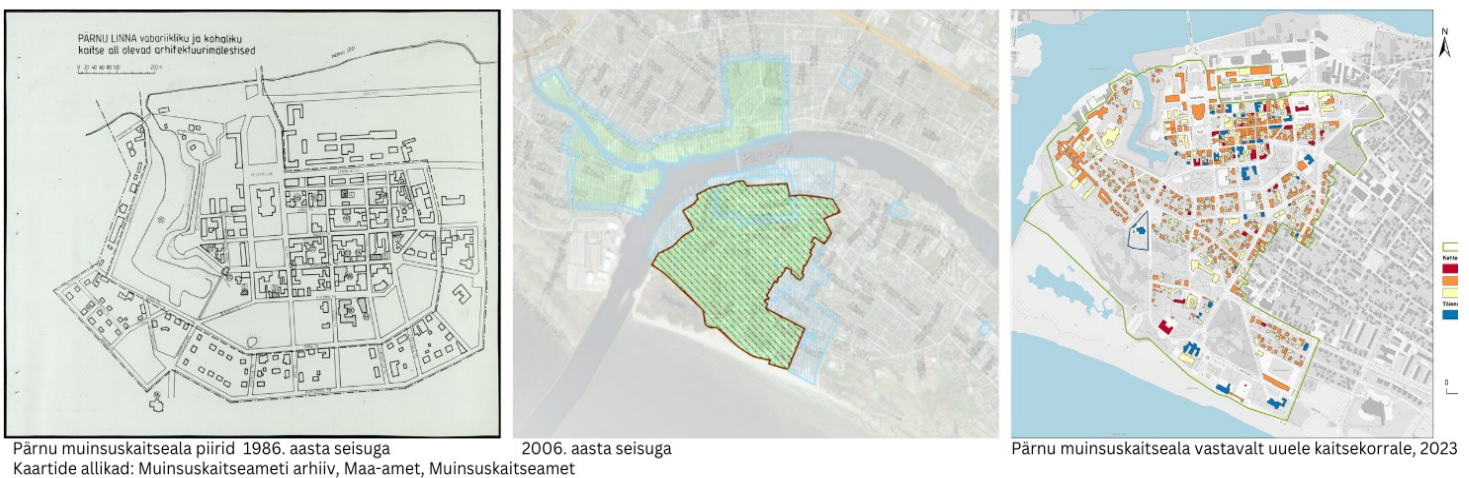
Võru muinsuskaitseala piirid 1986. aasta seisuga
Kaartide allikad: Muinsuskaitseameti arhiiv, Maa-amet, Muinsuskaitseamet

2006. aasta seisuga

Võru muinsuskaitseala vastavalt uuele kaitsekorrale, 2023

Illustratsioon 9

Pärnu vanalinna muinsuskaitseala piirid on läbi aegade vähemisi laienenud, et hõlmata rohkemat kuurordiala elamutega. Tänavu kinnitatud kaitsekorra kohaselt laiendati seda, et lisada sanatooriumihoonetekompleks „Tervis“ samas jäeti keset linna kaitsealast välja tükk Pikalt tänavalt, kus mõlemal pool teed asetsevad hruštšovkad. Võruga kõrvuti võrreldes on see eriti kurioosne, kui üks linn võtab kunagised tühimikud linna keskel muinsuskaitsealasse samal ajal teine linn lõikab sarnase tüki välja. Ometigi oli kõigi uute kaitsekordade puhul üheks eesmärgiks luua selgemini piiritletud kaitseala. (Illustratsioon 10)

Pärnu muinsuskaitseala piirid 1986. aasta seisuga
Kaartide allikad: Muinsuskaitseameti arhiiv, Maa-amet, Muinsuskaitseamet

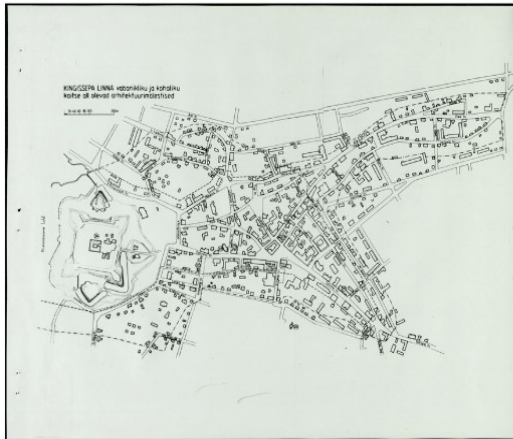
2006. aasta seisuga

Pärnu muinsuskaitseala vastavalt uuele kaitsekorrale, 2023

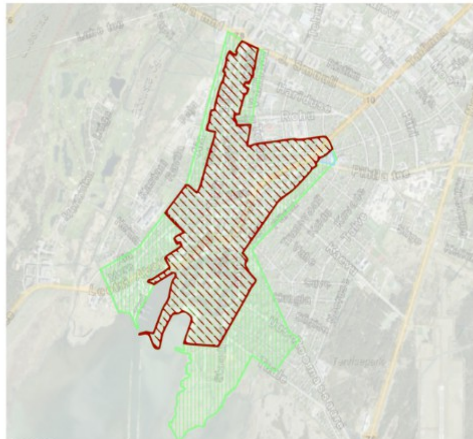
Illustratsioon 10

107 K. Mõttus, Võru miljö- ja muinsuskaitsealad: kogukond ja linnaplaneerimine. Magistritöö. Tartu: Eesti maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnaintituut, 2016, lk 40.

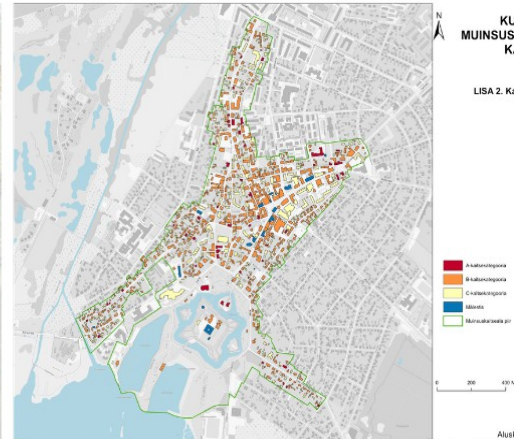
Kuressaare muinsuskaitseala on võrreldes esimese kinnitamisega laienedud lõuna poolsetele tänavatele linnuse ümbruses. Uue kaitsekorra suurimaks piiride muudatuseks on laienemine Uus-Roomassaare ja Tori jõe suunal. Kitsendusi tehti Kase, Vallimaa ja K. Ojassoo tänavate osas, jättes peamiselt välja nõukogudeaegsed elamud. (Illustratsioon 11)

Kuressaare muinsuskaitseala piirid 1986. aasta seisuga
Kaartide allikad: Muinsuskaitseameti arhiiv, Maa-amet, Muinsuskaitseamet

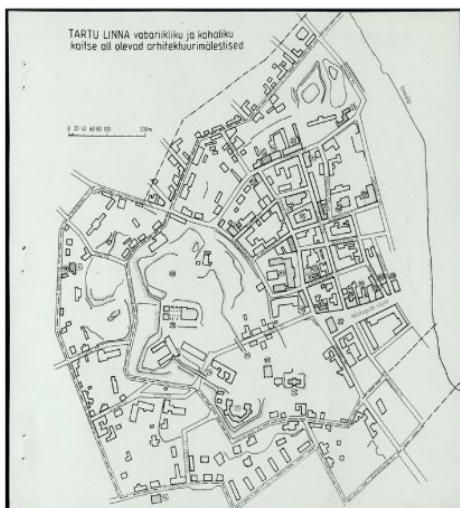
2006. aasta seisuga

Kuressaare muinsuskaitseala vastavalt uuele kaitsekorrale, 2023

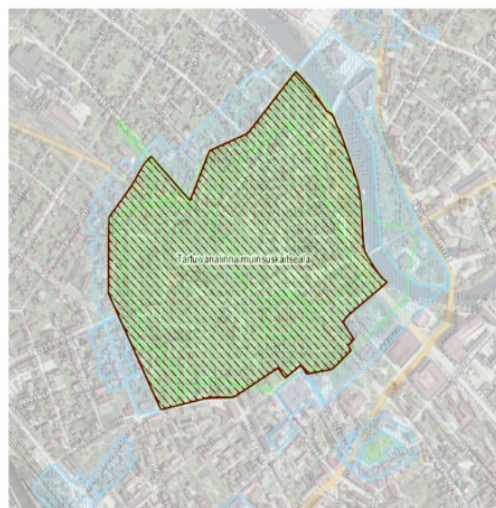
Illustratsioon 11

Tartu muinsuskaitseala on võrreldes teiste linnadega üsnagi kompaktne ning selle piirid jäevad kunagise bastionaalvööndi osasse. Läbi aastate on muutused siin olnud minimaalsed ning suurimaks erisuseks uue kaitsekorra puhul on piiride vähendamine paari hoone arvelt muinsuskaitseala lõuna poolses osas ning piiride laiendamine põhja poolses osas, et kaasata Kroonuaia tänava mõlemad küljed. (Illustratsioon 12)

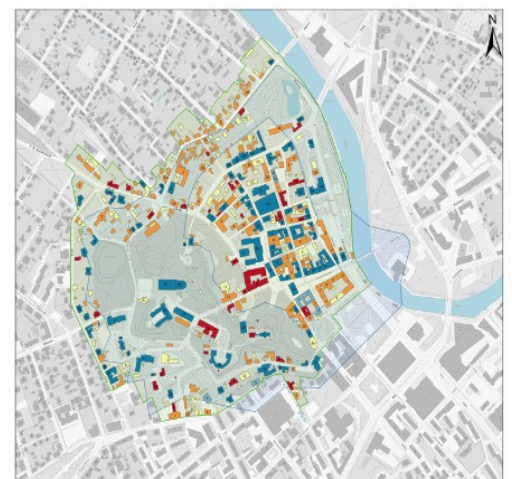

Tartu muinsuskaitseala piirid 1986. aasta seisuga

Kaartide allikad: Muinsuskaitseameti arhiiv, Maa-amet, Muinsuskaitseamet

2006. aasta seisuga

Tartu muinsuskaitseala vastavalt uuele kaitsekorrale, 2023

Illustratsioon 12

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida nõukogudeaegset arhitektuuri Eesti muinsuskaitsealadel, selle ajalugu ja väärtustamist tänapäeval. Töö keskmeks olid nelja linna, Pärnu, Kuressaare, Tartu ja Võru, muinsuskaitsealad millele töö valmimise ajal koostati uusi kaitsekordi. Pärnu uus kaitsekord on kinnitatud, Kuressaare ja Tartu omad on saadetud kinnitamisele ning Võru läheb avalikule väljapanekule 2023. aasta suvel. Uute kaitsekordadega määratakse igale muinsuskaitseala hoonele kaitsekategooria (A, B või C) mis loob täpsema pildi sellest mida kaitsealal väärtustatakse. Nende põhjal valmisid bakalaureusetöö raames tabelid nõukogudeaegsest hoonestusest iga linna muinsuskaitsealal, üks A- ja B-kaitsekategooriast ning üks C-kaitsekategooriast, kokku kaheksa tabelit.

Saadud andmete alusel analüüsiti kui palju ja mil viisil on väärtustatud nõukogudeaegset arhitektuuri muinsuskaitsealadel. Iga linna puhul on erinevusi aga ka sarnasusi näiteks Kuressaare, Pärnu ja Võru olid B-kaitsekategooria hoonete arvult ühes järgus samas kui Võrus oli C-kaitsekategooria hooned Kuressaarest kaks korda ja Pärnust lausa kolm korda rohkem. Kõige enam oli stalinistlike hooned Pärnu ja Võru kaitsealadel ning Kuressaares vaid üksikuid. 1980ndate koopiaarhitektuuri ja restaureerimist on hulgaliselt Pärnus ja Kuressaares, kus tol ajal töötasid aktiivsed ametnikud. Tartus domineerivam nõukogudeaegne kihistus on ka koopiahooned ja vanalinna sulanduv arhitektuur kuid erinevalt teistest linnadest on Tartus mitmete hoonete puhul võetud inspiratsiooni 20. sajandi alguse arhitektuurist. Võrus aga koopiaarhitektuuri kui sellist ei leidugi, see tuleneb nõukogudeaegsest kohalikust omavalitsusest mille prioriteediks oli ajaloolise linna säilitamise ja restaureerimise asemel uute hoonete, peamiselt kõrgete kortermajade ehitamine, mis tänaseni Võru linnapildis domineerivad on.

20. sajandi individuaalelamuid leidis igal käsitletud muinsuskaitsealal, kuid enim väärtustatud olid need Pärnus ja Kuressaares, mille osaks olid suvilad, villad ja muud väiksemad elamud juba enne II maailmasõda kuurortlinnana väljakujunenud kohtadena. Samas Tartu puhul on säärase majade väärtustamisest pigem hoidutud, kuna need ei ole Tartu vanalinnalale omased. Võrus muinsuskaitsealasse jääb peale piiride laiendamist hulgaliselt käsitletava perioodi eramaju kuid väärtuslikuks loetud on neist väheseid olenemata sellest, et sobituvad ajaloolisse keskkonda.

Muinsuskaitsejate seas palju poleemikat tekitanud hruštšovkad ja valdav osa kõrgemaid kui kahekorruselisi kortermaju on jäetud C-kaitsekategooriasse. Samas suurem osa stalinistlike kortermaju (nii väiksemad kahekorruselised kui kõrgemad ja tornidega) on väärtuslikuks hinnatud. B-kaitsekategooria said ka Pärnu Hospitali tn 20 neljakorruseline telliskorterelamu (arh V. Pormeister, 1969) ning Kuressaare ja Võru veetorn-elamud (mõlemad 1960ndad).

Muinsuskaitseala piiridemuudatused on ka peegeldusest muutuvatest muinsuskaitse väärtustest. Tartu puhul muutuvad piirid minimaalselt ning otseselt nõukogudeaegseid objekte see ei puuduta. Kuressaares osalt laiendatakse ja kitsendatakse piire, kitsendused on mitmes kohas tulnud hruštšovkade ja teiste nõukogudeaegsete kortermajade arvelt, millega ei jäeta välja vaid neid, aga ka muid ajastule omaseid hooneid. Pärnus laiendatakse kaitseala et lisada ka 1970ndatel-80ndatel valminud sanatooriumikompleks „Tervis“. Samas lõigatakse vanalinna keskelt, Pikalt tänavalt välja hruštšovkadega hoonestatud peatänaava osa. Vastupidist teed mööda läheb Võru kus eelnevat muinsuskaitseala tükeldamist pööratakse tagasi ning laiendatakse piire kaitsevööndi ja ajalooliste parkide ning hoonete osas. Regulaarplaneeringuga linnale on see loogiline otsus kuid samas saavad laiendataval alal asuvad üksikud nõukogudeaegsed hooned B-väärtusklassi. Näiteks F. R. Kreutzwaldi tänava spordihoone, Lembitu tn 2 ning Lembitu tn 6 asuv veetorn-elamu.

Muinsuskaitsealade ajalugu uurides tuleb lisaks 1960ndatel ja 1970ndatel kehtestatud esimestele aladele ja hetkel koostatavatele kaitsekordadele vaadata ka vahepealseid etappe. Algsed kaitsealad loodi eelkõige vastureaktsioonina vanalinnades kerkima hakanud suurehitistele, seega keskenduvad toonased määrused mõistetavalt ajaloolisele hoonestusele ja selle säilitamisele. 1990ndate seadusandluses on osaliselt juba ajaliliselt (piiriks on 1940. või 1945. aasta või II maailmasõda) defineeritud väärtuslik ja mitteväärtuslik kihistus. Viimase puhul piiranguid seatud ei ole andes omanikule vabad käed nõukogudeaegse pärandiga ümber käimisel. 2000ndatel uuendatud põhimäärused on selle koha pealt veidi üldisemad aga neis leidub sama sõnastus nagu esimeste nõukogudeaegsete kaitsealade puhul: väärtusetute ja mittedobivate objektide (siinkohal mitte otseselt hooned, aga väikeehitised ja rajatised) muinsuskaitsealalt välja viimine. Samuti seisti muinsuskaitsealadel vastu kaasaegsete dominantide rajamisele. Täna on olukord muutunud ja mitmed uusehitised on hinnatud väärtuslikeks, sh ka vee-torn elamud, mida omal ajal kaitsetsoonidesse lubada ei tahetud.

Kokkuvõtlikult said muinsuskaitsealad alguse nõukogudeaegse ehituse vastusammuna, mil kaasaegset arhitektuuri, va koopiahooneid, väärtuslikena ei teadvustatud. Sealt edasi liiguti tõdemuseni, et nõukogudeaegne arhitektuuri on üheks osaks (kui mitteväärtuslikuks) vanalinnadest. Tänapäeval oleme jõudnud punktini mil nõukogudeaegset kihistust aktsepteeritakse muinsuskaitseala osana, kuid selle väärtustes on eriarvamusi. Eriti arhitektuuripärandi koha pealt on tihti raske edastada inimestele, miks mingi objekt on kultuurilooliselt oluline ning miks seda autentsena säilitama peaks. Muinsuskaitse roll kultuuripärandi säilitamisel on esmalt millegi väärtustamine ja selle jagamine inimestega. Kui muinsuskaitse pole selget seisukohta nõukogudeaegse arhitektuuripärandi väärtuste osas siis pole seda ka omanikel, arhitektidel, ehitajate ja teistel kelle tegevuse tulemusel need hooned järgmiste põlvkondadeni säilima peaks.

Summary

Soviet-era architecture in heritage conservation areas and its valuing today.

Ariana Kaseleht

The thesis deals with Soviet-era architecture in Estonian heritage conservation areas, its history and evaluation. The aim of the thesis is to create a comprehensive picture of the buildings created during the Soviet period in the heritage protection areas created in 1973; to discuss the evaluation of the architecture of this period in the light of the preparation of new protection regulations – the statutes of the heritage conservation areas and provide an overview of the principles of protection of heritage conservation areas through the ages focusing on Soviet-era architecture. Four cities out of ten have been examined in detail: Pärnu, Kuressaare, Tartu and Võru.

The ongoing preparation of new protection regulations for heritage sites is a good place to look into what Soviet-era architecture is actually in our heritage conservation areas and how it is being evaluated now. Pärnu's new regulation order was adopted in February 2023, the regulations for Kuressaare and Tartu have been forwarded to the Ministry of Culture for processing. Võru's protection order will go to public preview in June with the hopes of sending it to the Ministry of Culture in fall of 2023.

There is currently a great deal of attention in Soviet-era architecture and monuments with varying degrees of opinions on the evaluating and preservation of said things. Even on the National Heritage Boards webpage introducing the new protection regulations, there is no getting around the Soviet-era architecture, with mentions of the khrushchevka in Tartu right next to St John's Church or on Vene Street in Tallinn. In the past, work has been done on more specific topics in a given period, such as Soviet-era restoration, a particular building type or a neighbourhood. There have also been a number of studies on heritage conservation areas and their history, but no detailed analysis of the contemporary appreciation of Soviet architecture.

Firstly this work provides an overview of architectural changes and principles during the Soviet period. More closely on post World War II building, the rise and fall of Stalinist architecture, modernist and postmodernist architecture along with housing projects that came with Nikita Khrushchev's time. A short introduction of the creation of heritage protection areas in the 1960s and 1970s and their impact on new building and the restoration works in the 1980s that followed.

In the second chapter the new protection regulations are analyzed with regard to how Soviet-era architecture was evaluated by the people making the regulations. Under the new regulations all buildings in heritage protection areas will be put in one of three groups: A – where both the interior and the exterior are valuable and need to be preserved; B – where only the exterior is valuable and

should be preserved; C – other buildings in the area. Based on that eight tables were created, two for each city – one table to categorize and show all the Soviet-era buildings in the A and B category and a second table to show all the Soviet-era buildings in the C category. To see what has been determined valuable buildings in the A and B category were grouped by their architectural style and other identifiers.

There are differences but also similarities for each city, for example Kuressaare, Pärnu and Võru had the same number of B-rated buildings, while Võru had twice as many C-rated buildings as Kuressaare and three times as many as Pärnu. Pärnu and Võru had the highest number of Stalinist buildings in protected areas, while Kuressaare had only a few. There is a wealth of 1980s reconstructed historical buildings and restoration in Pärnu and Kuressaare, where active officials were working at the time. In Tartu, the more dominant Soviet-era is also architecture that is reconstructed in the earlier styles and architecture that blends into the old town but unlike other cities, several buildings in Tartu are inspired by early 20th century architecture. In Võru, on the other hand, there is no historical reconstruction as such, which is the result of the Soviet-era local government that prioritised the construction of new buildings, mainly high-rise apartment blocks, instead of the preservation and restoration of the historic city. Soviet-era buildings still dominate the Võru landscape today.

There were individual 20th century dwellings in each of the heritage conservation areas surveyed, but the most valued were those in Pärnu and Kuressaare, which included villas and other smaller dwellings, an already established building practise in resort towns before World War II. In Tartu, on the other hand, such houses have tended not to be valued, as they are not characteristic of Tartu's Old Town. In Võru, due to the extension of the boundaries of the heritage protection area, a large number of private houses from the Soviet period will now be included as well, but only a few of those have been considered of value, despite the fact that they fit into the historic environment.

Khrushchevkas and most other apartment buildings which are taller than two storeys (That have caused much controversy among heritage conservationists), have been left in the C protection category. However, the majority of Stalinist apartment buildings (both smaller two-storey and taller ones with towers) are considered to be of value. The four-storey brick apartment building at 20 Hospitali Street in Pärnu (architect V. Pormeister, 1969) and the water tower apartment buildings in Kuressaare and Võru (both 1960s) were also given the B protection category.

The changes to the boundaries of the heritage protection area are also a reflection of changing heritage values. In the case of Tartu, the boundaries will change minimally and Soviet-era sites are not directly affected. In Kuressaare, the boundaries are partly extended and narrowed, with the narrowing coming at the expense of the khrushchevkas and other Soviet-era apartment buildings in

several places, not only excluding them, but also other, valuable buildings of the period. In Pärnu, the protected area is being extended to include the "Tervis" (Health) sanatorium complex, built in the 1970s and 1980s. At the same time, a part of the main street with the khrushchevkas in the centre of the Old Town, Pikk street, will be cut out. The opposite is being done in Võru, where the previous dismemberment of the heritage protection area will be reversed and the boundaries extended in terms of the protection zone and some historic parks and buildings. This is a logical decision for the city in terms of its unique regular planning (among Estonian cities), however only a few Soviet-era buildings in the extended area will be given B-value status. For example, the sports hall on F. R. Kreutzwald street, the water tower-apartment building on Lembitu street 6.

When looking at the history of heritage protection areas, it is important to look beyond the first sites established in the 1960s and 1970s and the protection regulations currently being drawn up. The initial protected areas were created primarily as a reaction to the construction of large buildings in old towns, so the regulations of the time understandably focused on historic buildings and their preservation. The legislation of the 1990s already partly defines the 'valuable' and 'non-valuable' strata in terms of time (the boundaries are 1940 or 1945 or World War II). In the latter case, there are no restrictions, giving the owner a free hand in dealing with Soviet period heritage. The statutes updated in the 2000s are a little more general in this respect, but they contain the same wording as for the first Soviet-era protected areas: removal of worthless and inappropriate objects (here not directly buildings, but small buildings and structures) from the heritage conservation area. The construction of modern dominants was also resisted in the conservation areas. Today, the situation has changed and many new buildings have been assessed as valuable, including water-tower dwellings, which at the time were the reason for the creation of historic protection areas.

In a conclusion, heritage protection areas began as a response to Soviet-era construction, when modern architecture, except for replica buildings, was not recognised as valuable. From there, we have moved to acknowledging the existing Soviet-era architecture (though as a non valuable) part of old towns. Today we have reached a point where the Soviet-era stratification is accepted as part of a heritage site, but there is disagreement about its values. Particularly with regard to architectural heritage, it is often difficult to communicate to people why a protection area is important from a cultural point of view and why it should be preserved as authentic. The role of the National Heritage Board in preserving cultural heritage is firstly about valuing something and sharing it with people. If heritage conservation does not have a clear view of the values of Soviet-era architectural heritage, then neither do owners, architects, builders and other people through whose actions architecture is to be preserved for future generations.

Kasutatud allikad

Publitseeritud materjalid

Aavik, M. Sõjajärgne individuaalmaja: hoonetüübi areng ja säästev uuendamine, Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2014.

Alatalu, R. Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti NSV-s. Linnasüdamete säilitamine totaalkaitse meetodil, Kunstiteaduslikke Uurimusi 2009, kd 18 (3/4), lk 79-93.

Hansar, L. Linnast muinsuskaitsealaks. Linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil. Doktoritöö, Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskond, Tallinn, 2010.

Hallas-Murula, K. Riik ja arhitektuur. Konstantin Pärtis ehituspoliitika 1934–1940. Kunstiteaduslikke Uurimusi 2016, kd 25 (3/4), lk 116–140.

Kalm, M. Stalinismi esimene laine (1940–41). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013, lk 45–47.

Kalm, M. Saksa Okupatsioon (1941–44). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013, lk 83–85.

Kalm, M. Stalinismi teine laine (1941–48). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013 lk 155–167.

Kalm, M. Stalinismi kolmas laine (1949 – 55). Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991.

Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013 lk 212–220.

Kalm, M. Sulaaeg. Sõjajärgne modernism. Arhitektuur. – Eesti kunsti ajalugu 6/I: 1940–1991. Toim

J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013, lk 414–446.

Kalm, M. Eesti arhitektuuri 100 aastat. Tallinn, Post Factum, 2018.

Kodres, K. Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika, tegevuspraktika. – Eesti

kunsti ajalugu 6/II: 1940–1991. Toim J. Kangilaski. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti

Kunstiakadeemia, 2016, lk 407–420.

Tarassova, K. Rahvakorteritega elamu Tallinnas elamutüübi kujunemine ja säästev areng.

Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia kunstikultuuri teaduskond, 2009.

Orro, O. Vana Võru väärtustest – Elavad vanalinnad. Võru. Toim. T. Reidla, K.-L. Kurik. Tallinna

Muinsuskaitseamet, 2023, lk 46–71.

Välja, L. Stalinistlik maja. Kortermaja tüübid ja säästev uuendamine, Tallinn: Tallinna

Kultuuriväärtuste Amet, 2012.

Seadusandlikud dokumendid

ENSV Ministrite Nõukogu määrus Kultuurimälestiste kaitse parandamise abinõude kohta. – Eesti NSV Teataja 28. II 1949, nr 7.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus nr 256 Tallinna vanalinna riikliku kaitsetsooni loomise

kohta. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 2. VIII 1966, nr 37

Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus “Pärnu, Tartu, Haapsalu, Kingissepa, Paide, Rakvere, Viljandi ja Võru linna ning Lihula alevi ajalooliste keskuste kaitsetsoonide põhimääruse” ja kaitsetsoonide piiride kinnitamise kohta. – ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja nr 10 09. III 1973.

Vabariigi Valitsuse määrus Tallinna Vanalinna muinsuskaitseala ja Valga linnatuumiku muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 27. II 1995. Riigi Teataja I, 1995, 24, 339. 34

Vabariigi Valitsuse määrus Tartu, Pärnu, Võru ja Paide vanalinna muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 21. III 1995. Riigi Teataja I, 1995, 37, 472. 35

Vabariigi Valitsuse määrus Viljandi ja Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimääruste ja piiride kinnitamine, 31. III 1995. Riigi Teataja I, 1995, 38, 508. 36

Vabariigi Valitsuse määrus Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimääruse, piiri ja kaitsevööndi piiri kinnitamine, 16. IX 1997. Riigi Teataja I, 1997, 69, 1125. 37

Vabariigi Valitsuse määrus Rakvere vanalinna muinsuskaitseala põhimääruse, piiri ja kaitsevööndi piiri kinnitamine, 01. VII 1997. Riigi Teataja I, 1997, 53, 841. 38

Vabariigi Valitsuse määrus Lihula vanima asustuse muinsuskaitseala põhimääruse, piiri ja kaitsevööndi piiri kinnitamine, 23. XII 1997. Riigi Teataja I, 1998, 1, 3. 39

Vabariigi Valitsuse määrus Rebala muinsuskaitseala põhimääruse ja piiri kinnitamine, 10. II 1998. Riigi Teataja I, 1998, 17, 270. 40

Vabariigi Valitsuse määrus Tallinna vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 20. V 2003, Riigi Teataja I, 2003, 44, 303. 41

Vabariigi Valitsuse määrus Viljandi vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 17. VI 2004, Riigi Teataja I, 2004, 50, 352. 42

Vabariigi Valitsuse määrus Kuressaare vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 17. VI 2004, Riigi

Teataja I, 2004, 50, 353. 43

Vabariigi Valitsuse määrus Paide vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 14. VII 2005, Riigi Teataja I, 2005, 42, 341. 44

Vabariigi Valitsuse määrus Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 14. VII 2005, Riigi Teataja I, 2005, 42, 340. 45

Vabariigi Valitsuse määrus Valga vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 23. I 2006, Riigi Teataja I, 2006, 5, 24. 46

Vabariigi Valitsuse määrus Võru vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 16. II 2006, Riigi Teataja I, 2006, 10, 68. 47

Vabariigi Valitsuse määrus Lihula vanima asustuse muinsuskaitseala põhimäärus, 05. IX 2006, Riigi Teataja I, 2006, 40, 302. 48

Vabariigi Valitsuse määrus Rakvere vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus, 09. III 2006, Riigi Teataja I, 2006, 13, 95. 49

Vabariigi Valitsuse määrus Pärnu vanalinna ja kuurordi muinsuskaitseala põhimäärus, 06. II 2006, Riigi Teataja I, 2006, 9, 49

Vabariigi Valitsuse määrus Rebala muinsuskaitseala põhimäärus, 11. II 2016. Riigi Teataja I, 16.02.2016, 7. 41

Vabariigi Valitsuse korraldus Pärnu muinsuskaitseala kaitsekord, 02. II 2023. Riigi Teataja III, 07. II 2023, 2.

Kultuuriministri määrus - <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007> (vaadatud 23. I 2023).

Pärnu muinsuskaitseala kaitsekord, eelnõu seletuskiri, 2021.

Martin, A. jt Vabariigi Valitsuse korralduse „Tartu muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, 2021.

Truu, K. jt, Vabariigi Valitsuse korralduse „Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekord“ eelnõu seletuskiri, 2022.

Kaitsekordadega seotud dokumendid ja tabelid

Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekorra eelnõu avaliku väljapaneku raames esitatud arvamused ja vastuväited ning ameti seisukhad. Muinsuskaitseamet, 17 III 2022.

Kuressaare_kaitsekategooriate_tabel_ürituseks, Kuressaare inventeerimistabeli tööversioon.

Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekord, LISA 2. Kaitsekategooriad ja mälestised, 31. V 2022.

Martin, A. jt, Tartu muinsuskaitseala hoonete väärtusklasside ettepanekud, aruanne, 2021.

Pärnu kaitsekorra koostamise tööversioon: Pärnu kaitsekategooriate tabel 30.04.2021.

Talk T. jt, Pärnu muinsuskaitseala inventeerimise lõpparuanne, Muinsuskaitseamet 2019–2021.

Truu, K., Saks, K., Kuressaare muinsuskaitseala inventeerimise lõpparuanne, 2021.

voru_mk_ala_hooned_08_09_2022_al, inventeerimistabeli tööversioon 2023 aasta maikuu seisuga.

Interneti allikad

H. Eessalu, Pärnu linnaarhitekt: Keskväljaku arhitektuurivõistlusest ehk alati ei lähe nii nagu plaanitud, Pärnu pressiteated, 21. XII 2021, <https://parnu.ee/uudised/uudised-koik/4755-paernu-linnaarhitekt-keskvaeljaku-arhitektuurivoistlusest-ehk-alati-ei-laehe-nii-nagu-plaanitud> (vaadatud 9. IV 2023).

Muinsuskaitsealade kaitsekordade koostamine,

<https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/uuedkaitsekorrad> (vaadatud 23. I 2023).

Rahvakorterid kerkivad. – Esmaspäev: nädalalõpuleht, nr 37, 14 september 1940,
<https://dea.digar.ee/article/esmaspaev/1940/09/14/14> (vaadatud 16 IV 2023).

Tallinna miljööalad ja väärtuslikud üksikobjektid, <https://gis.tallinn.ee/miljooalad/> (vaadatud 16 IV 2023).

Rebala muinsuskaitseala kaitsekorra koostamine - <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/ameti-tegevus/muinsuskaitsealade-kaitsekorralduskavade-koostamine/rebala-muinsuskaitseala> (vaadatud 16. V 2023).

27007/216 Kuninga tn 18 kultuurimälestiste registri veebilehel,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=heritage&action=view&id=8130> (vaadatud 21. V 2023).

Arhiivimaterjalid

Võru vanalinn. Võru linna ajaloolises kaitse- ja ehitustegevuse reguleerimistsoonis paikneva hoonestuse väärtuste hinnang muinsuskaitse seisukohast. Kd I. Tallinn 1982. MKA P-6201.

Vanalinn. Ajaloolise keskuse hoonestuse hinnang (kultuurimälestiste seisukohast). 1983, MKA P-6200.

Vanalinn. Hoonete väärtuste hinnang. Kd I. 1983. MKA P-6202.

Pärnu kesklinna planeerimiskonkursi eritingimused vanalinna kaitse- ja ehitustegevuse reguleerimistsoonide piires. KD II. Graafiline osa. 1974. MKA P-2268.

Suulised allikad

Martin, A. ja Tamm, E. intervjuu. Küsitles autor, 10. III 2023. Märkmed autori valduses.

Pettai, T. intervjuu. Küsitles autor, 19. V 2023. Märkmed autori valduses.

Talk, T. intervjuu. Küsitles autor, 03. III 2023. Märkmed autori valduses.

Käsikirjad

Alatalu, R. Muinsuskaitse linnaruumi kujundajana. Avaldamata käsikiri, pagineerimata.

Pettai, T. kirjavahetus autoriga, 2023. Märkmed autori valduses.

Lisad

Lisa 1 - Pärnu A- ja B-kaitsekategooria nõukogudeaegsed hooned

Lisa 2 - Pärnu nõukogudeaegsed C-kaitsekategooria hooned

Lisa 3 - Kuressaare A- ja B-kaitsekategooria nõukogudeaegsed hooned

Lisa 4 - Kuressaare nõukogudeaegsed C-kaitsekategooria hooned

Lisa 5 - Tartu A- ja B-kaitsekategooria nõukogudeaegsed hooned

Lisa 6 - Tartu nõukogudeaegsed C-kaitsekategooria hooned

Lisa 7 - Võru B-kaitsekategooria nõukogudeaegsed hooned

Lisa 8 - Võru nõukogudeaegsed C-kaitsekategooria hooned